

Български хелзинкски комитет

**Доживотният затвор
без замяна – нечовешко
и унижително
наказание**

Специален доклад

София
Април 2010

**Доживотният затвор без замяна –
нечовешко и унизително наказание**

Автори: Станимир Петров, Елица Гергинова
Български хелзинкски комитет
София, април 2010

Съдържание

Доживотният затвор без замяна

I. Увод.....	5
II. Исторически преглед.....	6
III. Правна рамка.....	9
IV. Съпоставка между европейските и българските стандарти за третиране на лишени от свобода, осъдени на доживотен затвор	14
V. Брой на лишените от свобода, изтърпяващи ДЗБЗ, наложени присъди по години и разпределение по затвори.....	16
VI. Правно положение на лишените от свобода, изтърпяващи присъда ДЗБЗ.....	20
VII. Социален профил на осъдените на ДЗБЗ.....	22
VIII. Материални условия.....	23
IX. Трудова заетост	30
X. Ресоциализационни дейности и занимания	30
XI. Дисциплинарна практика	31
XII. Медицинско обслужване.....	32
XIII. Надзор върху изпълнение на наказанието ДЗБЗ	32
XIV. Заключение и препоръки	33
Приложение 1: Доклад до българското правителство за посещенията в България, проведено от Европейския комитет против изтезанията от 10 до 21 септември 2006 г.....	34
Приложение 2: Препоръка Rec(2003)23 на Комитета на министрите.....	37
Приложение 3: Национални стандарти за третиране на лишени от свобода, осъдени на доживотен затвор.....	46

ИЗПОЛЗВАНИ СЪКРАЩЕНИЯ

БХК	Български хелзинкски комитет
ВАС	Върховен административен съд
ГД ИН	Главна дирекция „Изпълнение на наказанията”
ДЗ	Доживотен затвор
ДЗБЗ	Доживотен затвор без замяна
ЕПЗ	Европейски правила за затворите
ЗИН	Закон за изпълнение на наказанията
ЗИНЗС	Закон за изпълнение на наказанията и задържането под стража
ЗПС	Зона с повишена сигурност
ЗО	Затворническо общежитие
ЗОПТ	Затворническо общежитие от преходен тип
ИСДВР	Инспектор по социална дейност и възпитателна работа
КПИ	Комитет за предотвратяване на изтезанията
МП	Министерство на правосъдието
НК	Наказателен кодекс
НПК	Наказателно-процесуален кодекс
НСИ	Национален статистически институт
ППЗИНЗС	Правилник за прилагане на Закона за изпълнение на наказанията и задържането под стража
УПО	Условно-предсрочно освобождаване

I. УВОД

За разлика от всички останали присъди, по отношение на които съществуват правни механизми за тяхното облекчаване (УПО, помилване, замяна на наказанието, отпуски, годишни почивки) присъдата „доживотен затвор без замяна” (по-долу в текста ще се използва съкращението ДЗБЗ) не може да бъде изменена в полза на осъденото лице, независимо от степента на неговото поправяне и превъзпитание, което обезсмисля основната цел на наказанието. Интересът на БХК към тази специфична сфера от наказателното изпълнение е продиктуван както от приведената по-горе аргументация, така и от международните стандарти, свързани с изпълнението на доживотните присъди, които налагат цялостно хуманизиране на пенитенциарната система в България.

Настоящото изследване си поставя за задача да направи анализ на законодателството и практиката по налагане на най-тежкото наказание в България – ДЗБЗ, включително на условията, при които лицата, изтърпяващи тази присъда, пребивават в българските затвори. Изследването бе проведено в периода от м. юни 2009 до м. февруари 2010 г. от изследователите на БХК Елица Гергинова и Станимир Петров по идея и под общата редакция на Красимир Кънев. През визириания период изследователите извършиха преглед на международните стандарти за третиране на лишените от свобода, българското законодателство и публикациите по темата. Също така обработиха данни (от НСИ, ГД „ИН“, Национален архивен фонд и администрациите на затворите), свързани с лицата, изтърпяващи ДЗБЗ, с всички произтичащи от тази присъда последствия. Заедно с това те разработиха подробен въпросник, включващ общи данни (възраст, образование, семейно положение, религиозна принадлежност и др.), преки наблюдения на материалните условия, както и информация от интервюта с лица, изтърпяващи ДЗБЗ, и пенитенциарния персонал, работещ с тях. За целите на изследването бяха посетени повечето от килиите на тази категория лица в ЗПС в единадесетте затвора, в които те изтърпяват присъди и бяха проведени интервюта с осъдените лица.

Общият извод от направеното изследване потвърди първоначалното становище на БХК, че присъдата ДЗБЗ противоречи на международните стандарти за третиране на лишените от свобода и по никакъв начин не би трябвало да се прилага в пенитенциарна система, поради което е необходимо спешно да бъде премахната като наказание от българския Наказателен кодекс.

II. ИСТОРИЧЕСКИ ПРЕГЛЕД

Първият български *Наказателен закон*¹ (НЗ), който поставя началото на развитието на наказателното право в периода след Освобождението, не предвижда налагането на наказанието ДЗБЗ, но въвежда „доживотния затвор с право на замяна“. Най-тежкото наказание там е смъртното, следвано от строгия тъмничен затвор, тъмничния затвор, запирането и глобата. Предвидени са и допълнителни наказания: лишаване от права, конфискация на определени предмети и обнародване на присъдата. Строгийят тъмничен затвор съществува в две разновидности – доживотен и временен, т.е. доживотният затвор е вид строг тъмничен затвор. Временният е с продължителност от 1 до 15, а в някои случаи и до 20 години. В НЗ от 1896 г. не са предвидени законови различия в третирането и правното положение на двете категории осъдени – на доживотен и временен строг тъмничен затвор. Данните относно режима за изпълнение на това наказание са оскъдни. „Осъдените на строг тъмничен затвор се държат в общи отделения и добиват храна и облекло, отредени в тъмницата“.² За осъдените на строг тъмничен затвор до живот е съществувала възможността да бъдат освободени „предсрочно“, след като изтърпят не по-малко от петнадесет години, т.е. тъмничния затвор до живот е относим към сегашния доживотен затвор с право на замяна, въпреки съществената разлика в броя на изтърпяните години – условие за право на замяна, както и в това, че тогава, за разлика от сега, доживотните са се настанявали в „общи отделения“.

Наказателният закон от 1896 г. не е бил единственият за времето си съдържащ наказателноправни норми.³ С оглед на военната подготовка на страната през 1940 г. се приема *Закон за гражданската мобилизация*, който предвижда налагане на наказание доживотен строг тъмничен затвор на лице, което е граждански мобилизирано или повикано на временно военно обучение и е отказало да изпълнява поръчаната му работа, ако отказът е придружен със съпротива.⁴ Най-репресивни норми съдържа *Законът за защита на държавата*, който предвижда налагане на доживотен затвор дори на непълнолетни.

*Наредбата-закон за освобождаване от изтърпяване на наказания за деяния, извършени до 9 септември 1944 г.*⁵ предвижда лицата, които са извършили престъпно деяние преди 9 септември 1944 г., за което е издадена или ще бъде издадена определена присъда, да се освобождават от изтърпяване на наказанието или то да се намалява или заменя. Според закона, доживотният строг тъмничен затвор се заменя с десетгодишен строг тъмничен затвор, а наказанието смърт – с доживотен строг тъмничен затвор.

Наказателният закон от 1951 г.⁶ не включва в системата на наказанията доживотния затвор. С най-голяма тежест там е наказанието лишаване от свобода, а като временна и изключителна мярка се предвижда смъртно наказание. В края на 80-те

¹ Обн. ДВ, бр. 40, 1896 г., рецепиран от австроунгарския Наказателен закон (НЗ) и руския проект на НЗ.

² Вж. Карагьозова, М. Наказанията „доживотен затвор“ и „доживотен затвор без замяна“. Сп. „Общество и право“, бр. 7, С., 2009, с. 42.

³ Вж. Карагьозова, М. Наказанията „доживотен затвор“ и „доживотен затвор без замяна“. Сп. „Общество и право“, бр. 7, С., 2009, с. 43.

⁴ Вж. Долапчиев, Н. Развой на българското наказателно право от освобождението на България до днес. С., 1941, с. 72.

⁵ Обн. , ДВ, бр. 274, 09.12.1944 г.

⁶ Сп. „Известия“, бр. 13, 13.02.1951 г.

години започват дебати за съществуването на смъртното наказание. Последната смъртна присъда е изпълнена шест дни преди началото на демократичните промени в България - на 04.11.1989 г. в Софийския затвор. За същата година общият брой на изпълнените смъртни присъди е 14. През 1990 г. президентът Петър Младенов издава указ, с който заменя с лишаване от свобода смъртната присъда на 13 души.⁷

На 20.07.1990 г. Великото народно събрание гласува решение, с което отлага изпълнението на влезлите в сила смъртни присъди до решаването на въпроса за прилагане на смъртното наказание в България.⁸ Този т. нар. мораториум гарантира живота на всички осъдени на смърт до отпадането на тази присъда от Наказателния кодекс през 1999 г. Съдилищата обаче продължават да произнасят присъдата „смърт чрез разстрел“ до края на 1998 г. На 24 юли 1994 г. в Народното събрание на първо четене са поставени за разглеждане девет законопроекта за изменение на Наказателния кодекс, включително и за въвеждане на наказание „доживотен затвор“. С други думи, въпросът за смъртното наказание е поставен пред парламента. С промените в НК от 1995 г.⁹ в системата на наказанията беше възстановено наказанието лишаване от свобода до живот с право на замяна, но не на мястото, а наред със смъртното наказание. В теорията съществува становище,¹⁰ че наказанието лишаване от свобода достига до крайно високи предели за определени престъпления – до 30 години. Така то се превръща за определени случаи в доживотно наказание. През 1998 г., след като стана ясно, че смъртните присъди в Европа вече са анахронизъм, и българските законодатели предприеха стъпки да хуманизират наказателния закон, въпреки че по-голямата част от обществото беше против. Отмяната на смъртната присъда не стана тихомълком. За смекчаване на яростната съпротива на най-големите привърженици на смъртното наказание, законодателят уреди на мястото му ново, тежко наказание – ДЗБЗ.¹¹ Така в системата на наказанията бяха уредени две наказания лишаване от свобода до живот, в зависимост от възможността за неговото заменяне с лишаване от свобода за определен срок и без такава възможност. Посочените допълнения на НК не бяха направени във връзка едно с друго и едновременно с отмяната на смъртното наказание. Поради това те търпят известни критики.¹²

Критика на първо място търпи самото наименование на наказанието, което някои автори считат за неточно.¹³ Касае се за лишаване от свобода до края на живота на осъдения, а „затвор“ е понятие, което според действащия закон обозначава вид място за изтърпяване на наказания. На второ място, общите правила за уредбата на този вид наказание са дадени в разпоредбата на чл. 38а НК, докато сегашният чл. 38 НК е посветен на доживотния затвор без замяна, който пък разпоредбата на чл. 37, ал. 2 НК обявява за „временна и изключителна мярка“. Трето, буди недоумение ал. 3 на чл. 36 НК, която обявява, че в „Република България няма смъртно наказание“. В системата на Глава 4 от Общата част на НК чл. 36 е норма, която урежда целите на наказанието по българското право. Декларацията за отмяна на смъртното наказание

⁷ Вж. Василева, П. Концепцията „за“ и „против“ смъртното наказание. Сп. „Затворно дело“, бр. 1, С., 2004, с. 13.

⁸ Вж. Решение на ВНС от 20.07.1990 г. за отлагане изпълнението на влезлите в сила смъртни присъди, обн. ДВ, бр. 60, 27.07.1990 г., Библиотека закони - АПИС, т. 3, р. 5, № 402.

⁹ Вж. чл. 37, ал. 1, т. 1 от НК, обн., ДВ, бр. 50, 1995 г.

¹⁰ Вж. Михайлов, Д. Проблеми на наказателното право, обща част. С., 2007, с. 71.

¹¹ Вж. чл. 37, ал. 2 от НК, обн., ДВ, бр. 153, 1998 г.

¹² Вж. Владимиров, Р. Наказателно-законодателна реформа от 1995 г. Сп. „Съвременно право“, кн. 4, с. 16 и Груев, Л. Санкционната система по българското наказателно право. С., 1997, с. 70.

¹³ Вж. Стойнов, Ал. Наказателно право, обща част. С., 1999.

очевидно не може да бъде по никакъв начин цел на наказанието. Тя не казва нищо, като се има предвид, че видовете наказания са изчерпателно изброени в закона.

Изменението на НК, с което смъртното наказание бе премахнато, е заварило общо двадесет и две лица, осъдени на смърт. На 25 януари 1999 г. с Указ № 4 на вицепрезидента на Република България едно от смъртните наказания е заменено с доживотен затвор, а двадесет – с ДЗБЗ, а на 6 март 1999 г. с Указ № 17 на вицепрезидента на Република България смъртната присъда на още едно осъдено лице бе заменена с ДЗБЗ. Първите 13 смъртници от 1990 г. очевидно са имали невероятния шанс присъдата им да бъде заменена със сročна присъда – в Наказателния кодекс към онова време не е фигурирала доживотна присъда. Няма да е чудно ако някои от тях са изтърпяли сročната си присъда и вече не са в затвора.

Налагането на „доживотен затвор без право на замяна” по силата на указ поставя редица въпроси, свързани с изискването за постановяване на присъдата от съд. Според Конституцията на РБ, президентът има право да помилва, а не да заменя присъди. В становище на Главна дирекция „Изпълнение на наказанията” по този въпрос се казва: „Указът на вицепрезидента на РБ за замяна на смъртното наказание на лицата с неизпълнена смъртна присъда с ДЗБЗ, е напълно редовен административен акт, издаден въз основа на правомощията, делегирани му от президента на РБ. Не може да става въпрос за нарушение на чл. 5.1./а/ от Европейската конвенция, тъй като правомощията на президента са уредени с върховния закон, детайлизирани са в НК, който не противоречи на Конституцията на РБ, доколкото текстът не е обявен за противоконституционен... Като държавен акт, помилването се оформя в указ, който не подлежи на обжалване. Указът представлява административен акт, който не отменя присъдата, а чрез него осъденият само се освобождава безусловно от неговото изтърпяване. Именно тази необжалваемост е гаранцията, че веднъж постановено освобождаването от изтърпяване на наказанието няма да бъде преразглеждано по никакъв начин”.¹⁴

¹⁴ Вж. Доклад на Холандския институт по правата на човека (SIM) за съответствието на българското законодателство и практика с европейските стандарти по приложението на чл. 5 от Европейската конвенция за правата на човека и основните свободи. С., юни 2004 г., с. 8, достъпен на български език на: <http://www.blhr.org/bibl.htm>.

III. ПРАВНА РАМКА

Съдържание/разграничение на наказанията „доживотен затвор” и „доживотен затвор без замяна”

Чл. 38а. (нов - ДВ, бр. 50, 1995 г.) (1) „Доживотен затвор е принудително изолиране на осъдения до края на живота му в места за изтърпяване на наказанието лишаване от свобода“. Доживотният затвор ограничава възможността осъденият да се придвижва свободно в пространството до края на живота си.

Няколко са съществените различия с лишаването от свобода.¹⁵ На първо място доживотният затвор е лишаване от свобода до края на живота. Очевиден е превантивният характер на това наказание, защото с него се цели преди всичко максимално ограничаване на възможността осъденият да извърши ново престъпление. На второ място, за осъдения не се предвижда задължение за полагане на обществено полезен труд. Законът не забранява това, но за държавата не съществува задължение да осигури възможност за упражняване на такъв. Полага ли се обаче труд, то не се зачитат работни дни. И не на последно място, доживотният затвор се изтърпява при специални условия на изолация. Това го прави и изключително скъпо наказание.

След повече от четири десетилетия отричане на това наказание българското наказателно право се сдоби с два вида доживотен затвор: който може да бъде заменен с лишаване от свобода и за който това е невъзможно. До това положение се стигна поради разделното решаване на въпроса за възстановяването на доживотния затвор в системата на наказанията и отмяната на смъртното наказание.

Доживотен затвор с възможност за замяна

При въвеждането на доживотен затвор през 1995 г. законодателят прие, че лицата, на които това наказание може да бъде наложено, поначало са поправими. Поради това и ал. 3 на чл. 38а предвижда възможност за замяна с лишаване от свобода за срок от 30 години. Единствената предпоставка за това е осъденият да е изтърпял поне 20 години. Редът за замяна е уреден в част седма „Особени производства”, глава тридесет и пета „Производства във връзка с изпълнение на наказанията”, раздел V на Наказателно-процесуалния кодекс. Според него предложението за замяна на наказанието доживотен затвор с наказание лишаване от свобода може да прави окръжният прокурор по местоизпълнението на наказанието. Предложението се разглежда от окръжния съд по местоизпълнението на наказанието в състав от двама съдии и трима съдебни заседатели. Участието на прокурора, на началника на затвора и на осъдения е задължително. Съдът се произнася с мотивирано определение. Отказът подлежи на обжалване. Ново предложение може да се прави не по-рано от две години от произнасяне на определението.¹⁶ Според чл. 38а, ал. 2 НК, доживотен затвор се налага, когато извършеното престъпление е изключително тежко. „Изключително тежко престъпление” не е правилен израз.¹⁷ Понятието „тежко престъпление” е определено в чл. 93, т. 7 НК: „Тежко престъпление” е това, за което по закона е предвидено наказание лишаване от свобода повече от пет години, доживотен затвор или ДЗБЗ”. Така не става ясно кой е критерият за преценка на

¹⁵ Вж. Стойнов, Ал. Наказателно право, обща част. С., 1999.

¹⁶ Вж. чл. 449-450 от НПК.

¹⁷ Вж. Стойнов, Ал. Наказателно право, обща част. С., 1999.

„изключителна тежест”. Очевидно това не може да стане въз основа на предвидените наказания. Тя би следвало да се преценява с оглед настъпилите вредни последици и други отегчаващи обстоятелства, при които се разкрива изключително висока степен на обществена опасност на деянието и дееца, надхвърляща значително тази на обикновените случаи на престъпления от съответния вид. Според съдебната практика следва да се преценяват такива обстоятелства като личността на подсъдимия и пострадалия, обстоятелствата, които характеризират деянието, начинът на извършването му и последиците от него. За налагане на този вид доживотен затвор няма изискване да се установи, че деецът е непоправим.

Доживотен затвор без замяна

Тази присъда е възприета в края на 1998 г., за да замени смъртното наказание. Поради това и нейната уредба е там, където беше уредбата на последното – чл. 37, ал. 2 и чл. 38 НК. Тя представлява най-тежкото от всички наказания, чиято хуманност силно се оспорва.¹⁸

Съгласно чл. 37, ал. 2 НК присъдата се налага: „За най-тежките престъпления, които заплахват основите на републиката, както и за други особено опасни умишлени престъпления”. За разлика от доживотния затвор – тук вече отпада всяка възможност за замяна. Така осъденият никога не може да възвърне законосъобразно свободата си, освен при амнистия или ако бъде помилван.

ДЗБЗ е обявен като временна и изключителна мярка.¹⁹ За временния характер очевидно законодателят е имал предвид, че след време ще отпаднат условията за неговото използване като вид наказание – същото, което важи за смъртното наказание и то ще бъде заменено с друго наказание в текста на чл. 37, ал. 2 НК. Колкото до изключителния характер, с оглед особеностите на конкретното извършено престъпление, разпоредбата на чл. 38, ал. 1 НК изисква то да е изключително тежко и посочените в чл. 36 цели на наказанието да не могат да бъдат постигнати чрез по-леко наказание, т.е. по същество деецът да е непоправим, че конкретната негова обществена опасност и тази на деянието са изключително високи, което налага завинаги да се ограничи възможността да се извърши ново престъпление и че целите на генералната превенция също не могат да бъдат постигнати дори и с доживотен затвор по чл. 38а НК. С оглед особеностите на субекта на престъплението ал. 2 на чл. 38 НК ограничава приложното поле на ДЗБЗ, като отчита възрастта на извършителя на престъплението, както и евентуално наличие на бременност. Наказанието ДЗБЗ не може да се наложи на лице, което по време на извършване на престъплението не е навършило двадесет години, а по отношение на военнослужещите, както и във военно време - осемнадесет години. Наказанието ДЗБЗ не може да се наложи и на жена, която се е намирала в състояние на бременност по време на извършване на престъплението или на постановяване на присъдата. Съображенията за тези ограничения са от хуманно естество.

¹⁸ Вж. Вандова, Й., Д. Кънчев. Нечовешко ли е наказанието доживотен затвор без замяна по българското наказателно право. Сп. „Правата на човека“, бр. 2, С., 2008, с. 15-28. Вж. също: Василев, П. Приложимост на пробацията в България, достъпна на: <http://www.arspbg.org/doc1/doc1.htm>.

¹⁹ Вж. Стойнов, Ал. Наказателно право, обща част. С., 1999, с. 404.

Престъпления, за които в Особената част на Наказателния кодекс (НК) се предвижда налагане на доживотен затвор или ДЗБЗ.

Доживотен затвор или ДЗБЗ може да бъде наложен за престъпления по следните глави от НК:

Престъпления против републиката (глава първа) - по всички раздели:

Измяна (раздел I)

Предателство и шпионство (раздел II)

Диверсия и вредителство (раздел III)

Други престъпления (раздел IV)

Престъпления против личността (глава втора) - само по един раздел:

Убийство (раздел I)

Престъпления против собствеността (глава пета)

Грабеж (раздел II)

Изнудване (раздел V)

Общопасни престъпления (глава единадесета)

Престъпления по транспорта и съобщенията (раздел II)

Престъпления против народното здраве и против околната среда (раздел III)

Престъпления при използване на атомната енергия за мирни цели (раздел V)

Престъпления против отбранителната способност на републиката

(глава дванадесета)

Престъпления против носене на военната служба (раздел II)

Престъпления против мира и човечеството (глава четиринадесета)

Престъпления против мира (раздел I)

Престъпления против законите и обичаите за водене на война (раздел II)

Унищожаване на групи от населението (геноцид) и апартейд (раздел III)

С основание в наказателната доктрина се повдига въпросът наказанията доживотен затвор и ДЗБЗ да отпаднат като наказания за престъпления против републиката. Осъществявайки защитата на обществото от престъпления, НК трябва да поставя на първостепенно място защитата на човека, поради което доживотен затвор следва да се предвижда само за престъпления, в резултат на които има човешки жертви.²⁰ Същото би могло да се каже и за останалите глави, предвиждащи налагане на доживотен затвор и ДЗБЗ за престъпления, при които няма човешки жертви.

Наказанията доживотен затвор или ДЗБЗ НК предвижда винаги като алтернатива на срочното лишаване от свобода. И докато за престъпления против републиката и против личността като алтернатива на лишаване от свобода се дават винаги и двата вида доживотен затвор (с и без право на замяна), то при следващите глави липсва каквато и да е логика и последователност при предвиждането на доживотен затвор или ДЗБЗ, или и двете. Така например, който при управляване на подвижен железопътен състав, въздухоплавателно средство, МПС, плавателен съд, бойна или специална машина наруши правилата за движение и причини смърт на едно или

²⁰ Вж. Карагъзова, М. Наказанията „доживотен затвор” и „доживотен затвор без замяна”. Сп. „Общество и право”, бр. 7, С., 2009, с. 44.

повече лица, наказанието е лишаване от свобода от 10 до 20 години, а в особено тежки случаи от 15 до 20 години или доживотен затвор (чл. 342 НК). Който обаче, във военно време се отклони от задължение по военната служба чрез симулиране на болест, подправка на документ или по друг измамлив начин, което деяние представлява особено тежък случай, се наказва с лишаване от свобода от 5 до 20 години или ДЗБЗ (чл. 397 във връзка с чл. 383, ал. 3). Защо в първия случай законодателят е определил само доживотен затвор, а при втория само ДЗБЗ? И не е ли смущаващ фактът, че за едно престъпление се предвижда такъв голям диапазон - от 5 години до ДЗБЗ (виж и чл. 410б НК)? Само ДЗБЗ (без доживотен затвор) се предвижда и за редица други престъпления, като например най-тежкото наказание е предвидено не само за командира, но и за всяко лице от екипажа на погиващ военен кораб, което изостави кораба без разпореждане на командира си (чл. 399 НК). ДЗБЗ грози и всеки, който напусне полесражението във време на бой или се предаде в плен поради страх или малодушие, или откаже във време на бой да действа с оръжие (чл. 400 НК).

Изпълнение на наказанието доживотен затвор и ДЗБЗ

Според Закона за изпълнение на наказанията и задържането под стража (ЗИНЗС),²¹ доколкото не са предвидени специални разпоредби, при изпълнение на наказанието доживотен затвор и ДЗБЗ се прилагат общите разпоредби за лишаване от свобода, поради това, че по своята същност доживотният затвор е безсрочно лишаване от свобода. Наказанието доживотен затвор и ДЗБЗ се изпълнява в отделни затвори или в обособени отделения към другите затвори.²² На осъдените на доживотен затвор и на ДЗБЗ първоначалният специален режим може да бъде изменен в по-лек, ако имат добро поведение и са изтърпели не по-малко от 5 години от наложеното наказание. Осъдените на доживотен затвор и на ДЗБЗ могат да бъдат настанявани в общи помещения с останалите лишени от свобода с условие за съвместно участие в трудови, възпитателни, образователни, спортни и други дейности с решение на комисията по изпълнение на наказанията, ако са поставени на строг режим и въз основа на оценка за тяхната личност²³.

Тази категория осъдени лица не се поставят на лек и общ режим и нямат право на награди, които се ползват извън района на затвора. Дотук уредбата на ЗИНЗС припокрива тази на стария ЗИН, който бе отменен с влизането в сила на ЗИНЗС. Новото е ал. 2 на чл. 199, която гласи, че осъдените на доживотен затвор могат да бъдат премествани в затворнически общежития от открит тип, ако съдът постанови замяна на доживотния затвор с наказание лишаване от свобода. В този случай отпада забраната на осъдения да се замени режимът на лек или общ, както и да ползва награда извън района на затвора.

В наказателноправната доктрина се води спор дали ДЗБЗ следва да се приема като отделно по вид наказание, или като подвид на доживотния затвор. В защита на първото твърдение се изтъква, че различието му от обикновения доживотен затвор е само в изключителната невъзможност да бъде заменено с друга санкция, както и че не са предвидени особени правила за неговото изпълнение.²⁴ Според други автори,²⁵

²¹ Обн., ДВ. бр. 25, 03.04.2009 г., в сила от 01.06.2009 г.

²² Вж. чл. 197 ЗИНЗС.

²³ Вж. чл. 198 ЗИНЗС.

²⁴ Вж. Трайков, З. Проблеми, свързани с изпълнението на наказанието доживотен затвор. Сп. „Права на човека”, бр. 2, С., 2008, с. 5.

ДЗБЗ е уреден в НК като самостоятелна санкция. Независимо от общите белези, той е формулиран като нов вид наказание, предвидено в отделна наказателноправна норма (втората алинея на чл. 37) и вън от общата система на наказанията, на която е посветена друга разпоредба – чл. 37, ал. 1 от НК. Единствено това наказание е определено като „временна и изключителна мярка“.

ДЗБЗ е наказание, чуждо на съвременните европейски наказателни системи и дълбоко антихуманно, тъй като отнема на осъдения всякаква надежда за живот на свобода. Именно на плоскостта на разграничението има или няма възможност за замяна на това наказание със срочно такова се дава отговор на въпроса дали налагането и изпълнението на ДЗБЗ нарушава чл. 3 на Европейската конвенция за защита на правата на човека и основните свободи (ЕКЗПЧ), който задължава никой да не се подлага на изтезания или нечовешко, или унижително отнасяне, или наказание. Европейският съд по правата на човека (ЕСПЧ) в Страсбург многократно се е произнасял по въпроса относно съответствието на това наказание със забраната на чл. 3 от ЕКЗПЧ. През последните 8-9 години ЕСПЧ е приел една постоянна тълкувателна практика, според която само наличието на юридически (материални и процесуални) и фактически (съобразени с възрастта на осъдените) възможности за редуциране на доживотния затвор в някакъв – дори и дълъг, но все пак краен срок лишаване от свобода, след чието изтърпяване осъденият ще бъде освободен – е критерий за съвместимостта на това наказание със забраната на чл. 3 от ЕКЗПЧ.²⁶ Сега действащият НК не предвижда никаква възможност наказанието доживотен затвор без замяна да се замени със срочно лишаване от свобода, поради което то противоречи на критериите за минимален праг на човечност на наказанията, възприет в съдебната практика на Европейският съд по правата на човека и следва да отпадне като наказание от системата на наказанията в наказателното ни право.

²⁵ Вж. Вандова, Й., Д. Кънчев. „Нечовешко“ ли е наказанието доживотен затвор без замяна по българското наказателно право. Сп. „Правата на човека“, бр. 2, С., 2008, с. 15.

²⁶ ЕСПЧ, *Айнхорн срещу Франция*, жалба № 71555/01, решение по допустимостта от 16.10.2001; *Станфорд срещу Обединеното кралство*, жалба № 73299/01, решение по допустимостта от 12.12.2002; *Леже срещу Франция*, жалба № 19324/02, решение от 11.04.2006; *Кафкарис срещу Кипър*, жалба № 21906/04, решение от 12.02.2008. Вж. също: Кънев, К. Защита от изтезания, жестоко, нечовешко или унижително отнасяне или наказание. С., 2009, с. 140-141.

IV. СЪПОСТАВКА МЕЖДУ ЕВРОПЕЙСКИТЕ И БЪЛГАРСКИТЕ СТАНДАРТИ ЗА ТРЕТИРАНЕ НА ЛИШЕНИ ОТ СВОБОДА, ОСЪДЕНИ НА ДОЖИВОТЕН ЗАТВОР

На 9 октомври 2003 г. Комитетът на министрите на Съвета на Европа приема Препоръка Rec(2003)23 към страните-членки относно управлението от страна на администрациите на затворите на затворниците с доживотни и други дългосрочни присъди. За целите на препоръката затворник с дългосрочна присъда е този, който изтърпява присъда или присъди, възлизащи общо на пет и повече години. В документа не се прави разграничение между препоръките към управление на присъдите на осъдените с доживотни присъди от препоръките за осъдените с други дългосрочни присъди. Единствено изключение е изискването за „специална управленска грижа и внимание“, които трябва да се отделят на особените проблеми, „създавани от затворници с вероятност да прекарат остатъка от естествения си живот в затвора“. Употребата на термина „вероятност“ показва, че доживотната присъда не се осмисля от Комитета на министрите по категоричен и безусловен начин, както това е направено в българското наказателно-изпълнително право.

Препоръка Rec(2003)23 отразява цивилизационното разбиране на европейските държави, че каквато и да е присъдата на дадено лице, то трябва да има възможността с поведението си да покаже дали заслужава да му се даде възможност за реинтеграция в обществото. За разлика от това разбиране, българските „Национални стандарти за третиране на лишени от свобода, осъдени на доживотен затвор“, утвърдени от главния директор на ГД „ИН“ на 2 февруари 2007 г. не предвиждат друга перспектива пред осъдените с доживотни присъди, освен да дочакат смъртта си в затвора, въпреки законовата възможност за замяна на доживотната присъда със срочна присъда. За разлика от това хуманността на европейския стандарт проличава от изискването осъдените с доживотни присъди да имат шанса „за да се даде възможност на безнадеждно болните затворници да си отидат от този свят с достойнство, трябва да се прецени освобождаването им, за да им се осигурят съответните грижи и да приключат живота си във от затвора“.

И двата документа са фокусирани върху управление на присъдите на доживотно осъдени лица, но на практика с това се изчерпва общото между тях, защото са отражение на различно възприемане на доживотната присъда. Българските национални стандарти показват разбирането, че лицата с доживотни присъди са отделна категория лишени от свобода, за която е характерно, че ще прекарат в изолация остатъка от живота си. Неслучайно първата задача, формулирана в тях е „осигуряване на необходимото ниво на безопасност за персонала и лишените от свобода“. За разлика от това разбиране, основен акцент в Препоръка Rec(2003)23 е работата със затворника в името на постигането на целта на наказанието – превъзпитание и успешна реинтеграция в обществото, включително и за доживотно осъдените.

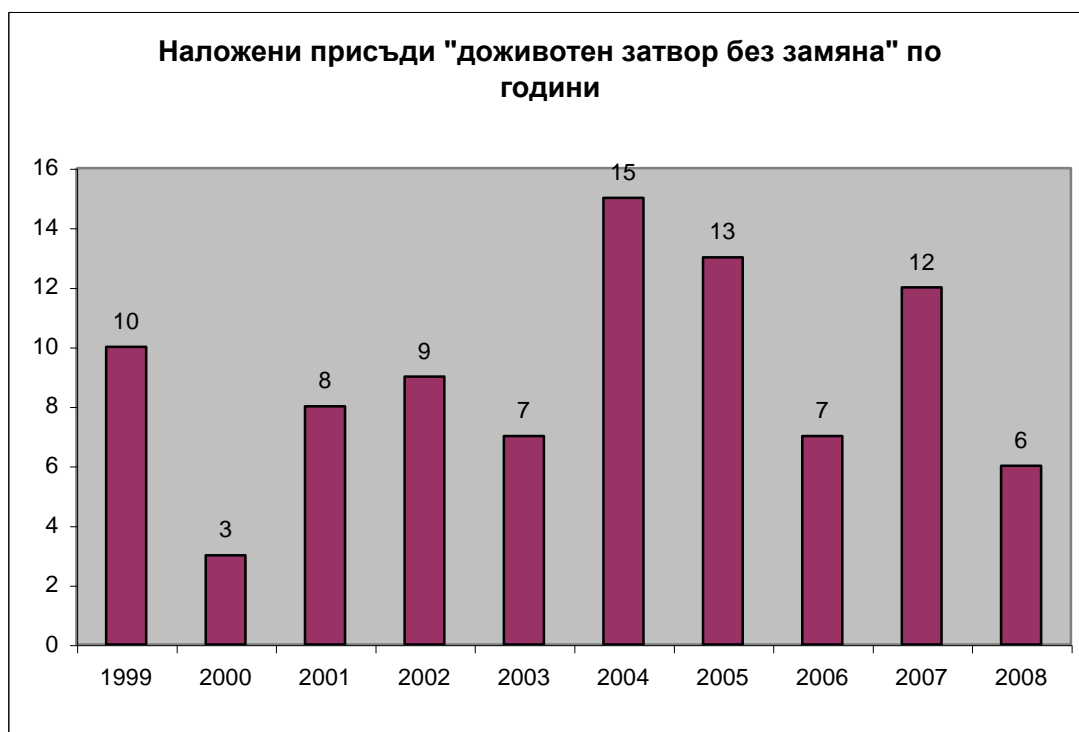
Основната разлика между европейския и българския стандарт е, че европейският стандарт, въпреки че е относим и за доживотната присъда, всъщност е стандарт за срочна присъда. Различията между двата стандарта най-ясно проличават от съпоставката на основните принципи в двата документа, определящи подхода за третиране на доживотно осъдените лица:

ОСНОВНИ ПРИНЦИПИ:

Препоръка Rec(2003)23	Национални стандарти
<p>1. (Принцип на индивидуализацията) Отчитане на разнообразието от персонални характеристики, които да се имат предвид при изготвянето на индивидуални планове за изпълнение на присъдата.</p> <p>2. (Принцип на нормализацията) Организиране на доживотния затвор така, че да се доближава във възможно най-голяма степен до реалностите на живота в общността.</p> <p>3. (Принцип на отговорността) Даване на възможности на затворниците да поемат персонална отговорност в ежедневието си живот в затвора.</p> <p>4. (Принцип на сигурността и безопасността) Разграничение между всякакви рискове, създавани от затворници с доживотна и други дългосрочни присъди за хората вън от затвора, за тях самите, за другите затворници и за тези, които работят във или посещават затвора.</p> <p>5. (Принцип на несегрегацията) Да не се допуска сегрегация на затворниците с доживотна и други дългосрочни присъди само по причина на тяхната присъда.</p> <p>6. (Принцип на прогресията) Индивидуалното планиране на управлението на доживотната или дългосрочната присъда на затворника трябва да цели осигуряване на прогресивна промяна през системата на затвора.</p>	<p>1. Въвеждане на критерии, които подробно описват изпълнението на най-тежкото наказание.</p> <p>2. Очертаване на минимума от изисквания, имащи съществено значение за спазване на човешките права и осъществяване на ресоциализационното въздействие.</p> <p>3. Формиране на професионално отношение на персонала при съчетаването на бдителността и взискателността с уважението на личното достойнство на лишените от свобода.</p> <p>4. Осигуряване на баланс между сигурност, защита на индивидуалните права на доживотно осъдените и формите за тяхното третиране.</p>

V. БРОЙ НА ЛИШЕНИТЕ ОТ СВОБОДА, ИЗТЪРПЯВАЩИ ДЗБЗ, НАЛОЖЕНИ ПРИСЪДИ ПО ГОДИНИ И РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ ПО ЗАТВОРИ

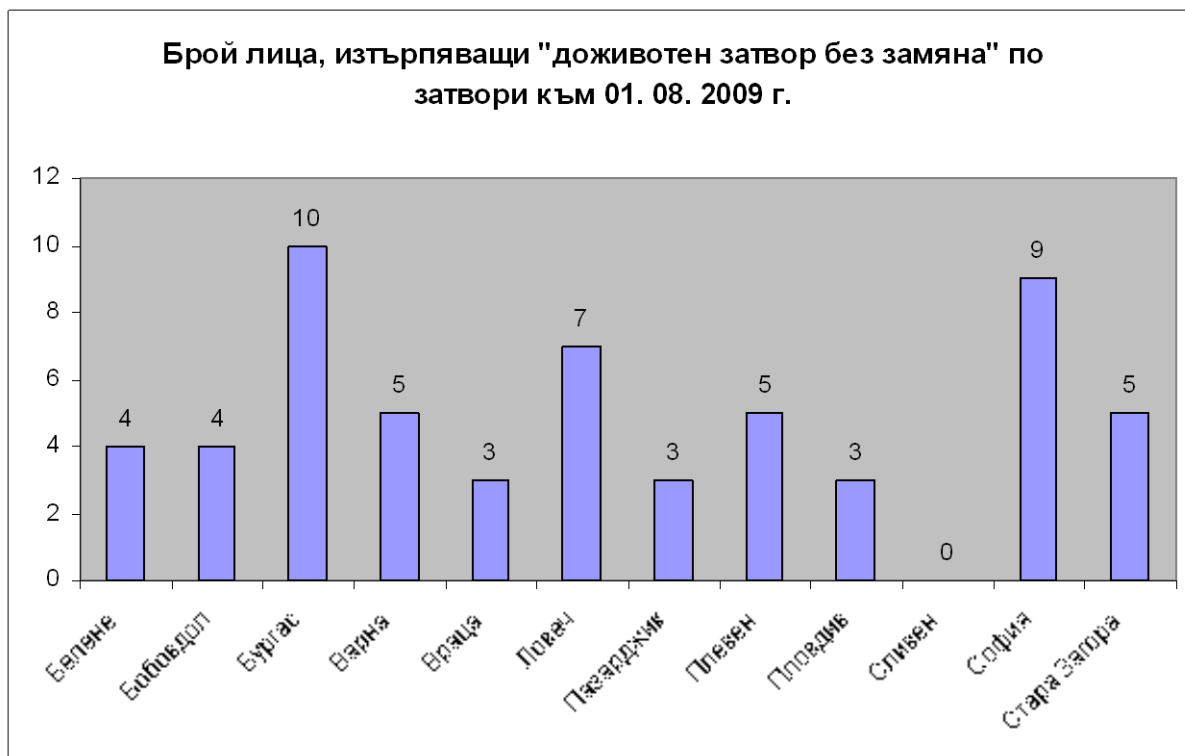
Доживотният затвор без замяна е присъда съгласно българския НК, която съществува в правния мир от края на 1998 г. Оттогава броят на осъдените лица, на които тя е наложена, непрекъснато се увеличава. За периода от 1999 до 2008 г. общият брой на влезлите в сила присъди ДЗБЗ е общо 90. На фигура 1 по-долу е показан броят на наложените присъди по години:

Фиг. 1. Наложени присъди „доживотен затвор без замяна” по години
Източник: по данни на НСИ²⁷

Към тези 90 присъди трябва да се добавят заменените в началото на 1999 г. общо 21 присъди „смърт чрез разстрел” с присъди ДЗБЗ. Към тях следва да се добавят и присъдите, наложени през 2009 г., за които все още НСИ не е публикувал данни. По информация на ГД ИН обаче, която се потвърди след посещенията на изследователи на БХК във всички затвори, към 01.08.2009 г. в България са изтърпявали „доживотен затвор без замяна” общо 58 лица, разпределени в затворите както следва:

²⁷ Данните са взети от годишни публикации на Националния статистически институт “Престъпления и осъдени лица”, таблица 12 “Осъдени лица по глави и членове от Наказателния кодекс и наложени наказания”. По данни на администрацията на затвора Ловеч, посетен от БХК през 2009 г., на един лишен от свобода през различни години са били наложени две присъди “доживотен затвор без замяна”, т.е. броят на наложените присъди е по-голям с 1 от броя на лицата, изтърпяващи такава присъда.

Фиг. 2. Брой лица, изтърпяващи „доживотен затвор без замяна” по затвори към 01.08.2009 г. Източник: по данни на ГД “Изпълнение на наказанията”

На този етап БХК няма задоволителен отговор на въпроса защо броят на осъдените лица в затворите е много по-малък от броя на наложените и влезлите в сила присъди (58 спрямо минимум 111 присъди, наложени на 110 лица съгласно цитираните по-горе данни). Необходимо е да се отчете, че единствено по отношение на тази категория осъдени лица не е бил прилаган институтът на помилването и няма каквито и да е правни възможности за замяна на присъдите. За да се убеди в това, БХК предприе две стъпки:

1. С писмо до вицепрезидента на Република България от 26.08.2009 г. БХК поиска информация за броя на лицата, осъдени на ДЗБЗ, които са били помилвани. От отговора на канцеларията на вицепрезидента става ясно, че документацията на институцията на президента на РБ до 21.01.2002 г. е предадена в Националния архивен фонд. След посочената дата в администрацията на президента са образувани преписки за помилване на 16 лица, осъдени на доживотен затвор без замяна. Молбите им не са удовлетворени. При посещение в Държавния архивен фонд и прегледа на документацията на вицепрезидента БХК се убеди, че и преди тази дата няма помилвани лица, които изтърпяват присъда ДЗБЗ, което означава, че за тях помилването е само теоретична възможност.
2. С писмо до главния прокурор от 06.01.2010 г. БХК поиска информация дали институтът по чл. 38 а, ал. 3 от НК – замяна на наказанието доживотен затвор с наказание лишаване от свобода, е приложим и за изтърпяващите ДЗБЗ, както и за броя на лицата, изтърпяващи ДЗБЗ, които прокуратурата е предложила за замяна на ДЗ, съгласно чл. 449 НПК. В отговор на главния прокурор до БХК бе направен анализ на текста на чл. 38а, ал. 3 от НК, съгласно който: „институтът по чл. 38 а, ал. 3 НК е приложим само за наказанието доживотен затвор по чл. 38а” (т.е. доживотен затвор с право на замяна).

Затова отсъстват предпоставки да се внасят предложения по чл. 449 за замяна на наказанието доживотен затвор без замяна с наказание лишаване от свобода и такива не са изготвяни“. От отговора става ясно, че според главния прокурор чл. 449 НПК не може да бъде приложен спрямо осъдените, изтърпяващи ДЗБЗ.

Допусканията, които могат да бъдат направени в отговор на въпроса защо има толкова голямо несъответствие между броя на наложените присъди и реалния брой на осъдените в затворите, са няколко:

1. Броят на осъдените на ДЗБЗ лица в затворите е по-голям. Това предположение се оказва невярно. През втората половина на 2009 г. БХК посети всички затвори и след като събра информация за броя на тази категория осъдени лица, се убеди, че към посочената дата числото 58, подадено от ГД ИН, отговаря на истината.
2. Данните на НСИ по години за броя на осъдените на ДЗБЗ лица са завишени и вероятно или част от присъдите ДЗ са вписани в годишниците като ДЗБЗ, или някои от подадените присъди са на първа или втора инстанция, т.е. не са влезли в сила. За да провери тези предположения, БХК се свърза с НСИ. В интервю с държавен експерт в отдел “Статистика на здравеопазването и правосъдието”, БХК бе информиран, че най-тежката присъда в държавата е обект на особено внимание при обработката и публикуването на данните. При получаването на информация от съдилищата за наложени такива присъди, служители на НСИ допълнително установяват контакт с тези съдилища, за да бъде потвърдено от тях, че подадените за годината присъди действително са ДЗБЗ и че те действително са влезли в сила присъди.²⁸
3. Ако първите две допускания са верни, логично би било да се предположи, че липсващите осъдени лица с наложена присъда ДЗБЗ са починали. За да провери това, БХК отправи запитване до ГД ИН за общия брой на починалите лица, изтърпявали такава присъда. От отговор на ГД ИН от 09.02.2010 г. стана ясно, че броят на починалите лица не е 52, както би могло да се очаква, ако първите две допускания са верни, а 11. За това, че броят на починалите затворници от тази категория не е голям, свидетелства и цитираната по-горе справка на ГД ИН, съгласно която към 01.08.2009 г. броят на осъдените на ДЗБЗ, на които по-рано е било наложено смъртно наказание, спряно от мораториума, е общо 19, т.е. за над 10-годишния период от време след замяната на смъртните присъди през 1999 г., от общо 21 лица със заменени смъртни присъди са починали само две лица.
4. Може да се направи предположение, че някои от лицата, изтърпяващи ДЗБЗ, са развили психично заболяване, били са освободени от затвора. Поради това БХК извърши проверки в Съдебно отделение към Държавна психиатрична болница в гр. Ловеч и в Специализираната болница за психични заболявания към затвора в Ловеч, откъдето бе дадена информация, че не е имало лица от тази категория, на които след направена експертиза наказанието да е било прекъснато.²⁹

²⁸ Интервю от 26.02.2010 г. на БХК с г-жа Ани Бъчварова, държавен експерт в отдел “Статистика на здравеопазването и правосъдието”, НСИ.

²⁹ Интервю от 26.02.2010 г. на БХК с д-р Нешков, директор на Специализираната болница за психични заболявания към затвора в Ловеч.

Дотук на базата на събраната информация не става ясно каква е съдбата на 41 лица с произнесени и влезли в сила присъди ДЗБЗ и защо те не са в затворите. Изложените по-долу допълнителни предположения за изясняване на ситуацията са теоретично възможни, въпреки че вероятността поотделно или в съвкупност да дадат обяснение на поставения въпрос е малка:

1. Съществува процесуална възможност да се даде ход на дело и да се стигне до произнасяне на присъда ДЗБЗ в отсъствието на подсъдимия. НПК не налага ограничения за даване ход на делото при липсата на подсъдимия и при голяма тежест на обвинението, т.е. възможността за произнасяне на задочна присъда ДЗБЗ не е изключена. Броят на произнесените по този начин присъди не е известен. Във всички случаи обаче, осъдените лица би трябвало да бъдат обявени от МВР за издирване.
2. В случай, че на подсъдимо лице не е била наложена мярка за неотклонение „задържане под стража“, то би могло да се укрие непосредствено след произнасяне на присъдата до привеждането и в изпълнение. В такъв случай отново лицето би трябвало да бъде обявено за издирване. БХК отправи официално запитване до Главна дирекция “Криминална полиция” към МВР, но към момента на публикуване на настоящия доклад не получи отговор за броя на лицата, обявени за общодържавно издирване, на които е била наложена присъда ДЗБЗ.

VI. ПРАВНО ПОЛОЖЕНИЕ НА ЛИШЕНИТЕ ОТ СВОБОДА, ИЗТЪРПЯВАЩИ ПРИСЪДА ДЗБЗ

В ЗИНЗС глава 15 „Изпълнение на наказанието доживотен затвор и доживотен затвор без замяна”, чл. 197, ал.2 гласи: „Доколкото в тази глава не е предвидено друго, при изпълнение на наказанието доживотен затвор и доживотен затвор без замяна се прилагат общите разпоредби”. В тази глава, с изключение на условията за замяна на режима и тези за настаняване в общи помещения, няма наложени други ограничения на основните права на осъдените на ДЗБЗ, т.е. те би трябвало да имат правата, които имат останалите лишени от свобода.

Съгласно чл. 197 ЗИНЗС наказанието доживотен затвор и доживотен затвор без замяна се изпълнява в отделни затвори или в обособени отделения към други затвори. В чл. 71, ал.2 ЗИНЗС е конкретизирано: „Лишените от свобода на специален режим се настаняват в постоянно заключени помещения при засилен надзор и охрана”. В ППЗИНЗС (чл. 213) е добавено „Участието им в колективни мероприятия е само с осъдени от същата категория”. Зоните за повишена сигурност в затворите, където са и килиите на осъдените на ДЗ и ДЗБЗ, не са структурирани еднотипно. В някои от затворите в тези зони са и наказателните килии, както и килиите за трайна изолация и за обвиняеми и подсъдими, настанени при засилен надзор и охрана. В други затвори килиите за осъдените на ДЗ и ДЗБЗ са в отделни коридори което намалява режимните ограничения при достъп до санитарен възел, престой на открито и други дейности, свързани с извеждане от килиите.

Справка на ГД ИН сочи, че от общо 58 лица, изтърпяващи ДЗБЗ, режимът е заменен от “специален” на “строг” на общо 18 лица, т.е. техният относителен дял е около една трета от общия брой на осъдените. Съгласно чл. 198, ал. 1 ЗИНЗС първоначалният специален режим може да бъде изменен в по-лек, ако осъдените имат добро поведение и са изтърпели не по-малко от 5 години от наложеното наказание.

Единствено спрямо двама осъдени на ДЗБЗ в затвора в София и един в затвора в Бургас по охранителни съображения се прилага „чист специален режим” – понятие, което се използва от администрацията и което не съществува в пенитенциарните норми. Това означава, че непосредствено преди всяко извеждане от килиите на осъдените им се поставят белезници, с които те се водят навсякъде, включително до медицинска служба, свиждане, библиотека и др. С белезници на ръцете те прекарват и цялото време за престой на открито. За осъдения на ДЗБЗ от затвора в Бургас това се прави поради „изчерпан инструментариум” – т.е. всички опити да му бъде повлияно в положителна посока са били неуспешни.

Смяната на режима не означава, че осъдените на ДЗБЗ автоматично могат да бъдат настанени в общи помещения при облекчени режимни условия. Преди да се вземе решение за интегриране в обща група най-важна е оценката на риска, изготвена на базата на поредица от фактори, свързани с поведението и психологическите особености на затворника. В случай че мнението на екипа е положително, доживотно осъдения може да бъде настанен в килия заедно с други лишени от свобода. Това е единствената законова възможност тези осъдени да бъдат изведени от ЗПС. Пример за такава практика е затворът в гр. Плевен, в който трима лишени от свобода са настанени в общи помещения, без това да създава напрежение или конфликти в групите. Това е дало основание да се счита, че такава практика би могла да се

разпростре и в други затвори. На по-късен етап няколко осъдени са били настанени в общи помещения и в затворите във Варна, Бургас и София, като общият брой на лишените от свобода, настанени в общи помещения е 7. От останалите 11 доживотни, за една част администрацията не е убедена, че биха могли да съжителстват безпроблемно с други осъдени, а друга част, въпреки че има съгласие от администрацията на затвора, не желаят да бъдат премествани в общи помещения заради по-добрите битови условия в самостоятелните килии, в сравнение с условията в килии, в които съжителстват по 10 до 14 затворници. С изключение на посочените четири затвора, във всички останали затвори през втората половина на 2009 г. администрацията или подготвяше отделни затворници за постепенно интегриране (Пловдив, Белене), или считаше, че няма лишени от свобода, които отговарят на условията и заслужават да бъдат изведени от ЗПС.

В стремежа си да осигурят на осъдените на ДЗБЗ необходимото разнообразие в битовото устройване, ръководствата на някои затвори са правили предложения пред ГД ИН да се прави ротация на този категория осъдени, като за определени периоди от време те се изпращат в други затвори. Аргументите за намаляване на напрежението в зоните с повишена сигурност чрез размествания на осъдените на ДЗ обаче досега не са били намирани за основателни.

Средната продължителност на престоя в затвора на осъдените на ДЗБЗ не е по-голяма в сравнение с продължителността на престоя на други затворници, изтърпяващи дългосрочни присъди. Съгласно справка на ГД ИН, към 01.08.2009 г. няма осъдени на ДЗБЗ, които са изтърпели над 25 г. от присъдата си. Общо четирима осъдени са в затвора повече от 20 г. – това са тези от тях, на които са били наложени смъртни присъди до 1989 г., които поради наложения мораториум не са били изпълнени. Около $\frac{1}{4}$ от общо 58-те осъдени на ДЗБЗ са изтърпели към същата дата между 15 и 20 г. лишаване от свобода. Тези данни създават впечатление, че значителна част от осъдените на ДЗБЗ в затвора вече са в напреднала възраст. Справката на ГД ИН обаче сочи, че само трима от осъдените са на възраст над 60 г. Основната част от тази категория лица са на възраст от 35 до 50 г. В няколко случая престъплението е било извършено наскоро след навършване на 20 г. - възрастта под която съгласно Наказателния кодекс не може да бъде налагана доживотна присъда. Тези осъдени и към настоящия момент са на възраст около 30 г.

Въпреки че в Наказателния кодекс са изредени десетки престъпления, за които може да бъде наложена присъда ДЗБЗ, престъпленията, за които съдилищата са налагали такива присъди, са няколко. Най-често лицата, изтърпяващи ДЗБЗ, са били признати за виновни за повече от едно умишлено убийство, извършено с особена жестокост и по мъчителен за жертвите начин. В няколко от престъпленията жертвите са деца или много възрастни хора. В повечето от случаите убийствата са били предхождани от грабежи или изнасилвания, а след това са били правени ужасяващи опити за прикриване на следите от престъпленията.

VII. СОЦИАЛЕН ПРОФИЛ НА ОСЪДЕНИТЕ НА ДЗБЗ

Налагането на най-тежката присъда в държавата не е в зависимост от наличието на предходна присъда. За половината от осъдените на ДЗБЗ престъплението, за което са били осъдени, е първо престъпление, но най-често е било извършено с нечовешка жестокост и по особено мъчителен за жертвите начин. Най-характерна в това отношение бе ситуацията в затвора в София, където около 90% от осъдените на ДЗБЗ не бяха рецидивисти. Подобно бе положението в затвора в Бобовдол, където 75% не бяха рецидивисти. За затворите във Варна, Враца, Бургас, Ловеч, Стара Загора и Плевен най-общо съотношението между рецидивисти и нероцидивисти сред осъдените на ДЗБЗ бе равно, а в два от затворите, в Пловдив и Пазарджик, всички осъдени от тази категория бяха рецидивисти.

Проучването на етническия профил на осъдените на ДЗБЗ показва, че относителният дял на българите сред тях е около 65%. И сред тази категория лишени от свобода представителите на малцинствата са свръхпредставени, но не в такава степен както сред останалите лишени от свобода. Показателни в това отношение бяха затворите в София, Бобовдол, Пловдив и Враца, където всички лица, изтърпяващи ДЗБЗ, бяха от български произход. В затвора в София изтърпяваше наказание ДЗБЗ и един македонски гражданин. В затворите в Бургас, Ловеч, Белене, Стара Загора и Плевен около 2/3 от осъдените бяха от български произход. Само в затворите във Варна и Пазарджик относителният дял на българите бе съответно 20% и 33%.

Изследването на образователния статус на лицата, изтърпяващи ДЗБЗ, показва закономерност, която не е характерна за останалите лишени от свобода. Основният извод, който може да бъде направен по отношение на грамотността на тази категория осъдени е, че като цяло те са завършили по-висока степен на образование в сравнение с останалите лишени от свобода. Така например, относителният дял на завършилите висше образование сред тях е 7%, а общо за затворническата общност този дял е не по-голям от 1%. Със средно образование са 43% от осъдените на ДЗБЗ – показател, който отново е значително по-висок от този за останалите лишени от свобода. С основно образование са 33%, а с начално образование или неграмотни са само 14% от тях. В първия петгодишен период от налагането на присъдата осъдените на ДЗБЗ не могат да посещават училище, тъй като нямат право на колективни мероприятия. Те могат да се обучават само по индивидуален план съгласно чл. 162, ал. 4 ЗИНЗС. Тепърва в затвора в Ловеч осъдени на ДЗБЗ ще използват този начин да продължат образованието си. В случай, че желаят да посещават училище, лишените от свобода трябва да изчакат режимът им да бъде заменен от специален на строг съгласно чл. 198, ал. (2) ЗИНЗС. Същото се отнася и за участието в образователни, професионални или квалификационни курсове. В отговор на въпрос на БХК към ГД ИН какъв е броят на осъдените на ДЗБЗ, които продължават образованието си в училищата към затворите, бе даден отговор, че сред тази категория осъдени няма учащи.

Семейното положение на осъдените на ДЗБЗ не се различава съществено от семейното положение на останалите затворници. Тези от тях, които са женени, са само 21% от общия брой на доживотните, а неженените са 62%. Останалите са или разведени, или вдовци, или са живели на семейни начала без официално сключен брак. ЗИНЗС не съдържа разпоредба, която ограничава правото на осъдените на ДЗБЗ да сключват брак. Съгласно чл. 89 ЗИНЗС те могат да сключват граждански брак. През 2009 г. с разрешение на ГД ИН в затвора в Плевен е било организирано сключване на граждански брак на лишен от свобода, изтърпяващ ДЗБЗ.

VIII. МАТЕРИАЛНИ УСЛОВИЯ

ЗИНЗС не регламентира настаняването на осъдените на ДЗБЗ в единични килии. От справка на ГД ИН става ясно, че общо 11 лица, които са настанени в единични килии, не желаят да бъдат премествани, въпреки че са със заменен режим и имат право да бъдат настанени при други режимни условия. Двама от тях са отказали да бъдат настанени в общи помещения извън ЗПС, а останалите 9, въпреки че също имат право, не са изявили желание да съжителстват с други доживотни. В затворите в Белене, Пловдив, Пазарджик и Бобовдол към момента на посещенията им всички осъдени на ДЗБЗ бяха настанени в единични килии. В затворите в София, Стара Загора, Враца и Плевен в една от килиите съжителстваха двама осъдени, а останалите бяха поединично. При липсата на изискване изтърпяващите ДЗБЗ да бъдат отделени от осъдените на ДЗ, в такива килии могат да съжителстват осъден на ДЗ с осъден на ДЗБЗ. Самите лишени от свобода, както и администрацията на затворите не съобщаваха за проблеми, произтичащи от настаняване на осъдените лица по такъв начин. Те дори изразяваха задоволство, че имат възможността да извършват избор и настанявания по килии, съобразно съвместимостта на характеристиките на тези категории осъдени лица. В затвора в Бургас, вероятно поради големия брой осъдени на ДЗБЗ, в три от килиите бяха настанени по двама осъдени, а в затвора във Варна в една от килиите в ЗПС бяха настанени 4 осъдени, двама от които изтърпяваха ДЗБЗ. В затвора в Ловеч в една от килиите бяха настанени двама, в една – трима, а две от килиите бяха единични.

Площта на килиите, в които са настанени поединично осъдените на ДЗБЗ, варира от 6-6.5 кв. м (Варна, Бургас) до 10-12 кв. м (София, Белене). В някои затвори обаче, едновременно с по-големи килии се използват и по-малки, както е случаят със затвора в Белене, където една от килиите е с площ от 3.8 кв. м, в която в продължение на седем години е настанен лишен от свобода с много висока оценка на риска. Средната площ, която обитава един затворник, настанен в ЗПС, е по-голяма от съответната площ в общи килии в другите групи на затвора. С изключение на затворите във Враца (където в края на 2009 г. бе завършен основен ремонт, включително нови инсталации, нови подови настилки, мазилки, санитарни възли, основен ремонт на банята и т.н.), Бобовдол, Пазарджик и Пловдив, в останалите затвори килиите в ЗПС са силно амортизирани, подовете и стените са мръсни, а инвентарът е безнадеждно остарял. В някои килии има легла едно над друго – т.нар. „втора вишка”, макар рядко тя да се ползва. Навсякъде в килиите има малки маси, но не винаги столове (Бургас, Плевен), което възпрепятства нормалното хранене, извършващо се по килиите (единствено във Варна в ЗПС има столова, която обаче не се ползва по предназначение). Шкафове и закачалки, рядко етажерки допълват обзавеждането. Инвентарът, който се ползва от осъдените на ДЗБЗ (легла, маси, столове, шкафчета и др.), е закрепен неподвижно за подовете на килиите.

Санитарно-хигиенните условия в ЗПС не се отличават съществено от тези условия в другите групи на затворите. Изключение в това отношение бе ЗПС на затвора във Варна, където БХК констатира най-голяма занемареност. Още с влизането в коридора на зоната се усещаше силна миризма на урина. Върху шкафа за храна в коридора имаше мазни налепи, натрупвани в продължение на години. Замазката по подовете на някои от килиите бе изкъртена, а стените бяха мръсни и изронени на отделни места. След скорошно сбиване между затворници в общата столова е било разпоредено храненето да се извършва по килиите. По думите на лишени от свобода това създава условия за развъждане на хлебарки. Същото се отнася и за плъховете,

които по единодушното мнение на охранителния персонал и на лишените от свобода дори през деня излизат от дупките и се разхождат по коридора. Самите дупки се набиват на очи в долната част на вратите и стените в коридора. Според охранителния персонал поставянето на отрова за унищожаването на плъховете е немислимо от охранителни съображения. Медицинските специалисти в лечебното заведение към затвора, които съгласно чл. 150, ал.1, т. 3 ЗИНЗС са отговорни за хигиената и чистотата на помещенията, очевидно не са в състояние да осъществяват хигиенен контрол и да се справят с унищожаването на хлебарките и гризачите. Според надзорния състав, през 2009 г. не е имало средства и не е бил сключен договор с фирма за борба с вредителите.

Естествената светлина, която прониква в килиите в ЗПС, най-често не е достатъчна и ако не е пуснато изкуствено осветление, в тях цари полумрак. Прозорците на повечето от тези килии са с размери 1 м на дължина и 60-80 см на ширина. В повечето от затворите тези прозорци са на височина над два метра от пода и поради неподвижното закрепване на инвентара в килиите обитателите им не могат да гледат навън.³⁰

В общо пет затвора прозорците на килиите в зоната са с нови PVC дограми (Бургас, Ловеч, Враца, Бобовдол, Пловдив). Изкуственото осветление е различно - от стандартна електрическа крушка, висяща на кабел от тавана, до три крушки в голяма килия за трима лишени от свобода (Варна), луминисцентно осветление (Белене) или нови лампи, монтирани на тавана – два броя по 25 вата (Враца). В почти всички затвори с малки изключения (Варна) изкуственото осветление не се гаси през цялото денонощие, т.нар. „24-часово дежурно осветление”, което според надзорния състав се налага от охранителни съображения – във всеки един момент да има видимост в килията от шпионката на вратата. Това дава повод за недоволството на някои лишени от свобода, които твърдят, че заспиват трудно, особено когато осветлението е луминисцентно. Във Враца – единственият затвор, в който бе извършен основен ремонт през 2009 г. - прекъсвачите за осветлението са изведени в коридора. Въпреки че дежурното осветление в килиите не се гаси, токът се изключва в 22.30 часа и сутрин се включва в 6.30 часа. В отделни затвори токът се оставя и до по-късно, особено по време на футболни първенства, както и като награда в определени дни от седмицата. Рядко се прави подбор на каналите, които се пускат (Стара Загора) и лишените от свобода имат достъп до всички програми, предлагани от кабелния оператор.

В ЗПС на затворите няма аспирационни инсталации. Проветрението на килиите е само естествено – осъществява се при отворени прозорци, което през зимата води до значително понижаване на температурата в килиите, още повече че в повечето затвори дори в най-студени дни парното се пуска по един час сутрин и един час след обяд. Във всички ЗПС няма нормални условия за пране и изсушаване на бельо и дрехи. Това е още по-трудно, когато при липса на течаща вода в килиите достъпът до санитарен възел е ограничен до няколко минути. За изсушаването на дрехите се ползват простори в самите килии, тъй като осъдените на ДЗБЗ нямат достъп до външни или вътрешни общи простори.

³⁰ Съгласно Правило 18.2 на редактираните Европейски правила за затворите: *“Във всички помещения, където затворниците живеят, работят или се събират:*
а. прозорците трябва да са достатъчно големи, за да дават възможност на затворниците да четат или работят на естествено осветление при нормални условия и да позволяват влизането на свеж въздух, освен ако няма съответната климатична инсталация”.

Храненето на осъдените на ДЗБЗ се извършва не в обща столова, а по килиите. За целта всеки от тях държи в килията чинии и лъжица, за чистотата на които се грижи, когато му се осигури достъп до санитарния възел в случай, че в килията няма течаща вода. В повечето от посетените от БХК килии на осъдени на ДЗБЗ на импровизирани етажерки и шкафчета се съхраняваха продукти, получени като хранителна пратка, с които те разнообразяваха затворническото меню, а тези от тях, които имаха възможност да си доставят храна с необходимото качество и количество съобщаваха, че не консумират това, което им се полага като храна в затвора.

Наличието на санитарни възли в килиите е от особена важност за осъдените на ДЗБЗ, които за разлика от останалите затворници се държат в постоянно заключени помещения. Към настоящия момент самостоятелни санитарни възли са изградени в килиите на осъдените на ДЗБЗ в затворите в София, Бобовдол, Плевен, Ловеч, Враца, Белене и в две от килиите в затвора в Бургас. В останалите килии на затвора, както и във всички килии в затворите в Пловдив, Стара Загора, Варна и Пазарджик в килиите няма санитарни възли. Единствено в ЗПС на затворите в Ловеч и Бургас санитарните възли в килиите представляват обособено помещение, затварящо се с врата. В Ловеч то е изградено в самата килия (за сметка на килийна площ, но квадратурата го позволява). В ЗПС в Бургас от три поредни килии са направени две със санитарен възел, като средната килия е разделена на две и всяка половинка е прибавена към килия като санитарен възел. Капацитетите на затворите обаче не позволяват подобни преустройства. В останалите затвори санитарните възли са разположени във вътрешен ъгъл на килията, зад преградна стена, висока около метър (в София и подвижна завеса). На места лишени от свобода на принципа „направи си сам“ се обзавеждат с паравани, обикновено от постелно бельо. Санитарният възел най-често представлява тоалетна чиния със седалка и вградено казанче за пускане на вода (в Бургас, въпреки луксозния вид на тоалетната чиния, вода в казанчето няма, защото то не е свързано с водопроводна тръба и вода се носи с кофи от общия санитарен възел). В ЗПС в София тоалетните са от азиатски тип и над тях са монтирани душове. В някои затвори с тоалетна в килиите има и малък умивалник с течаща студена вода, а в Ловеч и с топла. В ЗПС, в които килиите нямат тоалетни, достъпът до санитарен възел е по 30 минути сутрин, по обед и вечер. За това време, освен за лична хигиена трябва да се отдели време за изчистване на кофите и измиване на приборите за хранене, които се държат в килиите. Не рядко се получава натрупване, тъй като килиите обикновено се отключват на групи от по няколко, а капацитетът на санитарните възли не позволява те да се ползват наведнъж от повече затворници. Например в ЗПС в Бургас санитарният възел разполага с две тоалетни, във Варна освен двете тоалетни има и писоар, който представлява канал, изграден от цимент на пода, изтичащ се по естествен начин (без течаща вода) по наклона в една от дупките. Чешмите (обикновено на общ изграден на място умивалник) в най-добрия случай са три на брой. За задоволяване на физиологични нужди и осигуряване на достъп до санитарен възел извън определените по график часове е необходимо лишени от свобода да сигнализират на охранителния персонал. В повечето затвори няма сигнална система.³¹ Поради това лишени от свобода са принудени да тропат по вратите на килиите или да викат, за да им бъде отворено. Това често дава повод за недоволства и конфликти с надзорно-охранителния състав. За да не се стига до

³¹ Съгласно правило 18.2 на редактираните ЕПЗ: *“Във всички помещения, където затворниците живеят, работят или се събират: в. трябва да има сигнална система, чрез която затворниците да могат да установяват незабавна връзка с персонала на затвора”*.

това, често лишените от свобода се принуждават да задоволяват физиологичните си нужди в кофи и бутилки, като в случаи, че не са сами в килията, това се прави пред очите на другите съкилийници. Тази практика е дала повод затворници да завеждат дела в български съдилища. В крайна сметка един от тях е успял да докаже, че описаната практика представлява нечовешко и унижително отнасяне от страна на държавата по отношение на жалбоподателя. По-долу е направена извадка на две съдебни решения по дела на лишен от свобода с наложена присъда ДЗБЗ, който на два пъти е успял да осъди Министерството на правосъдието:

Извадки от Решение № 456 / 2006 г., Великотърновски апелативен съд:

“На 08.09.1999 г. Н.Д.Д. е бил преведен в Затвора – Ловеч, където е пребивавал за различни периоди от време в килии № 18, 19 и 22 на 11-та група. Съдебно-техническата експертиза, приета и изслушана от въззивния съд, дава заключение относно параметрите на килиите, които съответно са: 13.12 кв.м; 12.80 кв.м; 12.68 кв.м. И съответно свободните в тях площи за движение: 6.29 кв.м; 5.90 кв.м; 5.78 кв.м. Експертизата посочва, че във всяка от тези килии за физиологични нужди е осигурена пластмасова кофа, тъй като в самите килии няма санитарен възел. Обитателите на пет килии ползвали един общ санитарен възел по определения от затворническата администрация график. На затворниците е осигурен престой на открито 1 час дневно, а отделно от това 45 минути на отделни етапи през деня се извеждат от килията (15 мин. сутрин за тоалет, 10 мин. преди обяд и преди вечеря 10 мин). Същата експертиза е установила, че затворниците, обитаващи посочените килии, се хранят в тях.

Описаните условия на живот, при които е бил поставен ищецът в затвора Ловеч, не съответстват на предписаните от законодателството на Република България, регламентиращо изпълнението на наказанията в затворите – чл. 2, чл. 9, чл. 23 и 34 от ЗИН. Предписанията на чл. 167 от ППЗИН за мерките на засилен надзор и охрана по отношение на лицата, изтърпяващи наказание „доживотен затвор“, не са основание за ограничаване на обикновените им човешки права и за унижаване на човешкото им достойнство... Въззивният съд намира, че ответникът следва да отговаря за това, че поради бездействието на длъжностни лица от затворническата администрация на ищеца не са били осигурени материални условия на живот, съответстващи на минимални изисквания, чрез които да не се допусне наказанието да се превърща в средство за причиняване на унижение и изтезание. Вследствие на това, че ищецът при пребиваването си в затвора Ловеч е бил поставен при условия, които не съответстват на минималните изисквания (недостатъчна площ, изключително минимално пространство за движения в килията, липса на санитарен възел и поради това осъществяване на естествените нужди в пластмасова кофа в килията, където се извършва и храненето на затворниците), е претърпял негативни изживявания в резултат на неудобствата, причинени от условията и унижението на човешкото му достойнство...”

Извадки от Решение № 204 / 2007 г. на Великотърновски апелативен съд:

“Ищецът твърди, че е обитавал килии без санитарен възел и течаща вода. Техните функции били изпълнявани от пластмасова кофа и шише от 1.5 л. - за задоволяване на физиологични нужди. Твърди, че условията в килиите не отговаряли на общоприетите разбирания за хигиена и пристойност, както и на минималните стандарти на европейските правила за затворите. В исковата молба се излага още,

че незаконното бездействие от страна на ответника, който не е упражнил достатъчно контрол върху дейността на ГД ИН за осигуряване на нормални човешки условия на живот през време на пребиваването му в затворите в гр. Пловдив и гр. Ловеч са довели до интензивно и непоправимо унижение на човешкото му достойнство пред другите лишени от свобода, в чието присъствие бил принуден да облекчава физиологичните си нужди в пластмасова кофа, която не се затваряла добре и се разнасяла непоправима миризма през цялото денонощие.

Въззивният съд приема следната фактическа обстановка:

Ищецът е пребивавал в килии, в които липсват санитарни възли и течаща вода. От показанията на разпитаните пред първата инстанция свидетели И. А. и П. Р., които са пребивавали в една килия с ищеца, се установява следното: извън графика лишението от свобода са ползвали пластмасова кофа, находяща се на около метър от масата за хранене и в близост до леглата. Няма параван, който да я отделя от мебелите. Често се налагало да я ползват и това било особено неприятно на ищеца, защото в килията с часове се разнасяла лоша миризма. Налагало се да се отваря прозорец, но през зимата това било невъзможно, тъй като той бил постоянно затворен. Свидетелят П. Р. бил свидетел на оплаквания от страна на ищеца в тази насока, като последният с нетърпение изчаквал да излезе да поеме чист въздух.”

По двете цитирани дела съдилищата осъждат Министерството на правосъдието да заплати на ищеца обезщетение за причинени неимуществени вреди по чл. 1 ал. 1 от ЗОДОВ.

Изискването, залегнало в чл. 213 ППЗИН осъдените на ДЗ и ДЗБЗ да се държат в постоянно заключени помещения, се изпълнява във всички затвори с изключение на затвора в Плевен, където ЗПС е структурирана като следствен арест. Килиите нямат прозорци. Светлина в тях прониква от прозорците на коридора. На мястото на вратите има само решетки, които през деня стоят отворени, така че към момента, когато БХК посети затвора, всички осъдени бяха на коридорно заключване. За сметка на това, в коридора имаше монтирани общо пет камери, с които се осъществяваше видеонаблюдение както в коридора, така и в килиите – камерите бяха монтирани на тавана в коридора между килиите, така че всяка камера да наблюдава какво се случва едновременно в две килии. Обитателите на общия коридор обаче, въпреки свободата, на която се радваха в сравнение с осъдените на ДЗ и ДЗБЗ в другите затвори, изразяваха пред БХК остро недоволство от тази практика с аргументи, че спалните помещения, включително санитарният възел в килията не могат да бъдат обект на постоянно наблюдение и че по този начин грубо се нарушава правото им на личен живот.

Съгласно чл. 167 ЗИНЗС: “В местата за лишаване от свобода се осигурява достъп на духовни лица от религиозните общности, регистрирани в Република България”. В случай, че не са настанени в общи помещения, осъдените на ДЗБЗ не могат да участват в религиозни служби и обреди. За сметка на това законът предвижда: “Духовното лице може да се среща насаме с лишения от свобода”, така че при проявено желание, тази категория осъдени лица биха могли да удовлетворяват религиозните си потребности. Към всеки затвор функционира параклис, а на щатна длъжност са назначени духовни лица. Делът на вярващите сред осъдените на ДЗБЗ не е висок. Според затворническата администрация само няколко от тях изявяват желание да се срещат с православния свещеник. В два от затворите активност проявяват евангелски църкви и съответно са били организирани срещи между

осъдени на ДЗБЗ с духовни лица от тези вероизповедания. В други три затвора осъдени на ДЗБЗ са се самоопределили като мюсюлмани и съответно са имали претенции да се срещнат с имам. В един от случаите осъденият Х.А.Х., изтърпяващ ДЗБЗ, подал молби до началника на затвора и министъра на правосъдието, в които заявил че изповядва ислям и иска от храната му да бъдат изключени свинското месо и продуктите от него. Когато това не било направено, лишеният от свобода завел дело срещу Министерството на правосъдието първоначално в районен съд, което загубил, след това в окръжен съд, което също загубил, но спечелил делото във Върховен касационен съд, който решил да обезщети жалбоподателя за нанесените му неимуществени вреди и за бездействието на администрацията на затвора. По подобен начин се развили делата и по втора жалба на същия жалбоподател. За друг времеви период той спечелил и второ дело на касационна инстанция, като доказал, че е претърпял вреди изповядвайки ислям, след като от храната му не били изключени свинското месо и продуктите от него.

Както и останалите лишени от свобода, осъдените на ДЗБЗ имат право на свиждания не по-малко от два пъти месечно. Тази категория затворници се възползват от това свое право значително по-малко от останалите лишени от свобода. Делът на тези от тях, които провеждат свиждания, е не повече от 60%, като в тази група влизат и тези от осъдените, които са провеждали еднократни свиждания през последните 2-3 г. На сравнително редовни свиждания се радват не повече от 30% от осъдените. Това има своето обяснение с продължителността на присъдите и постепенното прекъсване на контактите с роднини, близки или приятели, понякога и поради изключителната жестокост на престъплението, заради което е наложена присъдата. В два от затворите БХК констатира използването на удължени свиждания. В затвора в София от началото на 2009 г. на общо седем осъдени на ДЗ и ДЗБЗ като награда е било разрешено 3-часово свиждане без решетки между осъдените и посетителите. Подобен стимул за лишените от свобода е възприет и в затвора в Бобовдол.

Ако няма изрична съдебна санкция, осъдените на ДЗБЗ могат да водят неограничена кореспонденция. След като те получиха право да провеждат телефонни разговори, делът на тези от тях, които водят кореспонденция намаля значително. Проучването показва, че техният относителен дял е не повече от 35%, като значителна част от кореспонденцията, която се води, не е с близки или роднини, а с различни институции, към които се отправят молби и жалби във връзка с присъдата или правното положение на жалбоподателите.

В коридорите на ЗПС, както и в другите коридори на затворите, има телефонни апарати, от които осъдените на ДЗБЗ могат да провеждат телефонни разговори по предварително утвърден график. През м. март 2002 г. Върховният административен съд разгледа дело по жалба на осъдени на ДЗ и ДЗБЗ срещу разпоредба на ППЗИН съгласно която "Осъдените на доживотен затвор не могат да ползват монетен телефонен апарат". Съдът отчете, че ППЗИН противоречи на Закона за изпълнение на наказанията и че правото да се ползва телефонен апарат за осъществяването на връзка с други лица е предоставено от закона и не може да бъде отнето, ограничавано или забранявано с подзаконов нормативен акт, какъвто е правилникът. Провеждането на разговори е възможно само ако затворниците разполагат със средства да зареждат телефонните си карти. Цената на телефонните разговори от апаратите, монтирани в коридорите на затворите (не само за изтърпяващите ДЗБЗ), е в пъти по-висока в сравнение с цената на разговор извън затвора (средно около 1 лв., при пет пъти по-ниска цена на разговорите извън затвора). Това не само влияе

негативно на контактите на лишените от свобода с близки, роднини и защитници, но и ги принуждава да търсят алтернативи, внасяйки и търгувайки с мобилни телефони зад стените на затвора – практика, с която затворническата администрация признава, че няма капацитет да се справи. Заедно с това има голям риск мобилният телефон да бъде намерен от администрацията, а притежателят му да бъде наказан строго.

За осъдените на ДЗБЗ, които за разлика от другите лишени от свобода са постоянно заключени в помещенията си в продължение на 23 часа в денонощието, едночасовият престой на открито е изключително необходим. В повечето от затворите ръководството е осъзнало това и където е възможно, времето за престой на открито е увеличено. Така в затворите в Плевен и Ловеч след едночасовия престой на открито тези от затворниците, които имат желание, могат да ползват още един час за спортни занимания. В затвора във Враца осъдените имат право на един час в залата за фитнес, а с увеличаването на деня им се увеличава и престоят на открито, достигайки максимум до един час и двадесет минути. Не всички осъдени обаче използват допълнителното време за спортни занимания. Времето за престой на открито е увеличено и в затворите в Пазарджик (с 40 мин.), Пловдив (с 30 мин.), Стара Загора (с 20 мин.). В Бургас през 2009 г. е била завършена нова площадка за престой на открито и при запълване на щата и осигуряване на достатъчно надзиратели всички лишени от свобода, включително осъдените на ДЗБЗ, ще имат право на двучасов престой на открито. В затвора в София престоят е увеличен на 1 ч. и 30 мин., но настанените в ЗПС имат на разположение още 1 ч. и 30 мин. за посещение на клуба, който е в същия коридор. Така времето, което осъдените прекарват в килиите си е намалено на 21 часа в денонощието. В затвора във Варна в коридора на ЗПС има тенис маса, която се ползва по график два пъти седмично по половин час. В останалите дни от седмицата са организирани религиозни беседи в столовата на ЗПС. В ЗПС на затвора в Бургас веднъж седмично се осигурява достъп до библиотека и веднъж - достъп до параклиса за богослужение.

В повечето от затворите площадките, на които се извеждат осъдените от ЗПС, са различни от площадките, на които се извеждат останалите лишени от свобода. Площта на тези площадки е значително по-малка и в някои от затворите (Пловдив, Белене) не позволява нормално интензивно раздвижване. В затвора във Варна след бягство на осъден на ДЗБЗ престоят на открито е бил прехвърлен от общата площадка на малка площадка, оградена допълнително с мрежа отгоре, която лишените от свобода наричаха „кубинско каре”. Използването на тази площадка те осмисляха като колективно наказание заради бягството, което е било извършено от лишения от свобода, настанен в ЗПС.

IX. ТРУДОВА ЗАЕТОСТ

В отговор на общо запитване на БХК за броя на осъдените на ДЗБЗ, включително за броя на тези от тях, които работят, ГД ИН предостави справка в табличен вид от 27.08.2009 г., съгласно която към 01.08.2009 г. е била осигурена работа общо на седем лица, които работят в килиите си, а един – извън килията. През втората половина на 2009 г. тази заетост, която е в зависимост от поръчки на външни фирми е намаляла. Така след оттегляне на поръчка, петима работещи към печатницата на затвора в София, които са сгъвали пликосе в килиите си, е трябвало да прекратят работа. За администрацията на затворите е трудно да осигури работа дори на тези от лишените от свобода, които са настанени в общежития и биха могли да работят на външни обекти. Още по-трудно е да се осигури работа на осъдените на ДЗ и ЗДБЗ при условие, че те трябва да работят в килиите си. В четири от затворите (Варна, Стара Загора, Пазарджик, Ловеч) на осъдените в ЗПС не е била осигурявана работа. Въпреки трудностите, останалите затвори са успявали за определени периоди от време да осигуряват работа на един или няколко затворници: в Пловдив - пакетиране на хирургически ръкавици, София, Белене, Плевен, Бобовдол – сгъване на подаръчни пликосе, Враца - кутии за архиви. През втората половина на 2009 г. в килиите си продължаваха да работят двама осъдени на ДЗБЗ в затвора в Бургас, които сглобяваха четчици и флумастери и един осъден извън ЗПС, който бе настанен в общо помещение. Работа по сгъване на пликосе продължаваше да има и един от осъдените в затвора в Плевен. В затвора в София на осъден в ЗПС периодично се възлага платена работа - да пише сценарии за тържества, които се организират в затвора.

X. РЕСОЦИАЛИЗАЦИОННИ ДЕЙНОСТИ И ЗАНИМАНИЯ

Утвърдените на 02.02.2007 г. „Национални стандарти за третиране на лишени от свобода, осъдени на доживотен затвор”³² съдържат следното изискване: „Режимът, при който се третират доживотно осъдените, включва: по възможност подходяща работа, обучение, развитие на социални навици, възпитание, програми за поддържане на физическото и психическо здраве, медицинско обслужване на доживотно осъдените и други дейности”. Разпоредбата на чл. 87 ЗИНЗС е в сила и за осъдените на ДЗБЗ: ”Лишените от свобода могат да получават и четат вестници, списания и книги и да изучават чужди езици. Те могат да слушат радиопредавания и да гледат телевизия по ред, установен от началника на съответното място за лишаване от свобода”. Повечето от осъдените на ДЗБЗ разполагаха със собствени телевизори, а някои от тях имаха радиоприемници. Изключение правят двама лишени от свобода в затворите в София и Белене, които по думите на администрацията отказват да имат телевизор в килиите. Тяхната оценка на риска е много висока, поради което не им се предлага никаква алтернатива – посещения в клубове или каквито е да е занимания в или извън килията.

Една част от осъдените в ЗПС, които обитават едни и същи помещения в продължение на години, правят опити да доближат интериора в килията до представата им за домашен интериор – импровизирани шкафчета, вестници, книги, завеси, покривки, кът за посуда и др. Поради недостиг на жизнено пространство в повечето от затворите, помещенията в ЗПС от клубове са преустроени в килии. В ЗПС

³² Виж Приложение 3.

в затворите в Ловеч, Бобовдол, Варна, Белене, Пазарджик, Пловдив и Стара Загора няма помещения за клубове. Такива имат зоните в затворите в София (оборудван с телевизор, компютри, библиотека, шах, всекидневници) и затвора в Плевен. Само в част от затворите на няколко осъдени на ДЗБЗ бе предоставена възможност за смислени занимания. В затвора в София на един от тях бе дадена възможност да рисува, а на друг – да пише сценарии за тържества, което се отчита и като трудова дейност за автора. На лишен от свобода от затвора в Ловеч също бе предоставена възможност да рисува, а на друг настанен в затвора във Варна – да шие гоблени, някои от които майка му успява да продаде и да изпрати парите на сина си. В затвора в Стара Загора на млад лишен от свобода от ЗПС бе дадена възможност да завърши компютърен курс, а очакванията му бяха да бъде включен и в започващ курс по йога.

Цялостното обгрижване на осъдените на ДЗБЗ е изключително трудно предвид наложената присъда, която не дава надежда за връщане към живот на свобода. Въпреки това, в няколко затвора БХК констатира сериозни опити на екипите, работещи с тези осъдени, да оказват необходимата психологическа подкрепа и да им осигуряват усещане за перспектива, насърчаване на самопомощта, поддържането на социални контакти, стимулирането на участие в различни дейности, неутрализиране на негативни депресивни и психосоматични симптоми.³³ В повечето затвори обаче спрямо тази категория осъдени БХК не констатира изпълнение на изискванията, залегнали в стандартите – изготвяне на план за управление на присъдата, екипно обобщаване и анализиране на информацията за всеки отделен случай, изготвяне на доклад в съответствие с оценката на риска и методически указания за конкретни действия. Още по-малко това се отнася до поредното задължение на администрацията „...да осигури достъп до културно-информационни и спортни дейности на доживотно осъдените”. В този смисъл бяха няколко жалби на осъдени на ДЗБЗ, които съобщиха на БХК по време на посещения в ЗПС, че няма никаква индивидуална работа и че за тях не се организират никакви културни, информационни или спортни мероприятия.

XI. ДИСЦИПЛИНАРНА ПРАКТИКА

Въпреки че настанените в ЗПС търпят най-много режимни ограничения, системата от наказания и поощрения за контрол на поведението на осъдените на ДЗБЗ не е така развита, както в общите групи. Това може да бъде обяснено с по-високия образователен статус на тези осъдени, с липсата на конфликти поради индивидуалното им настаняване, с по-доброто приспособяване към режимните изисквания поради много по-голямата продължителност на престоя им в затвора и липсата на тежест сред лишените от свобода. Новият ЗИНЗС дава дефиниция на понятието нарушение и изрежда хипотезите, при които има състави на нарушение. За случаи на наложени наказания на осъдени на ДЗБЗ бе съобщено в затворите в Бургас, Пазарджик, Белене и Варна. В затвора в Стара Загора на лишен от свобода, на когото преди години режимът е бил намален от първоначалния „специален” на “усилено-строг”, през 2009 г. отново е бил върнат на „специален” поради това, че е писал жалби срещу затвора. В случай, че в жалбите си лишеният от свобода не е отправял клевети или не е набеждавал служители съгласно чл. 100, ал. 2, т. 7 ЗИНЗС, той не би трябвало да носи дисциплинарна отговорност за подадените молби и жалби, така както това е регламентирано в чл. 90, ал. 5 ЗИНЗС. С много по-голяма

³³ Национални стандарти за третиране на лишени от свобода, осъдени на доживотен затвор, утвърдени на 02.02.2007 г. от главния директор на ГД ИН.

честота в сравнение с наказанията са били давани награди в затворите в София, Ловеч, Бургас, Белене, Враца, Плевен и Стара Загора. Диапазонът на налаганите поощрения на осъдените на ДЗБЗ не е така широк, както на останалите лишени от свобода. Наградите за тях се изчерпват с писмена похвала, удължено свиждане и извънредна хранителна пратка.

По-добрият образователен статус на настанените в ЗПС им позволява по-добре да аргументират подадените молби и жалби. Някои от жалбите са по повод на конфликтно поведение на други настанени в ЗПС лица, други са свързани с материални или санитарно-хигиенни условия, качество на храната и медицинското обслужване. В няколко от случаите в жалбите си осъдените на ДЗБЗ твърдят, че са жертва на несправедлив съдебен процес, но има и такива, в които тази категория осъдени претендират, че присъдата ДЗБЗ по своята същност представлява изтезание и нечовешко отнасяне.

XII. МЕДИЦИНСКО ОБСЛУЖВАНЕ

Медицинското обгрижване на осъдените на ДЗБЗ не поставя по-различни проблеми в сравнение обгрижването на останалите лишени от свобода. Здравният им статус е повлиян от изолацията и липсата на мобилност, което обаче намалява риска от заразни заболявания, които са много по-разпространени сред затворници, настанени в общи групи. Достъпът до медицинските центрове на осъдените на ДЗБЗ не е по-различен от достъпа на останалите лишени от свобода. Тъй като медицинските центрове в затворите не са в състояние да осигурят преглед на всички желаещи затворници в рамките на един работен ден, се е наложила практика всяка от групите да има достъп до медицинските лица в два от делничните дни. В случай, че имат нужда от преглед, настанените в ЗПС се записват в тетрадка, която им се предоставя от охранителните служители. Когато необходимостта от преглед не е спешна, записаните в тетрадката се извеждат до медицинските центрове в дните, определени за прегледи за ЗПС. По време на посещение на БХК в затвора във Варна затворник, изтърпяващ ДЗБЗ, съобщи, че се е нуждаел от лечение, но от медицинския център не са му били предоставени необходимите лекарства. Медицинските специалисти са го питали дали може да си позволи закупуването на определено лекарство, което да му бъде доставено от близки и роднини. Практиката била в случаи, че това не е възможно, да се назначава лечение само ако медицинският център разполага с необходимите медикаменти.

XIII. НАДЗОР ВЪРХУ ИЗПЪЛНЕНИЕ НА НАКАЗАНИЕТО ДЗБЗ

Лишените от свобода, изтърпяващи присъди в ЗПС, не са обект на специализиран надзор. Спецификата на наказанието им и различното третиране в сравнение с останалите лишени от свобода изисква и специфично наблюдение на състоянието на техните права. Въпреки това институциите, които са оторизирани да осъществяват надзор – инспекторат, прокуратура, омбудсман, наблюдателни комисии - не извършват тематични проверки в ЗПС. Надзорът върху изпълнението на наказанието ДЗБЗ не е залегнал и в подробно развитите „Национални стандарти за третиране на лишени от свобода, осъдени на доживотен затвор”.

XIV. ЗАКЛЮЧЕНИЕ И ПРЕПОРЪКИ

Българската пенитенциарна система започна процеса на своето реформиране значително по-късно от старта на реформите в другите сфери на обществения живот. Към материалните проблеми на тази система, произтичащи от обществената непопулярност на мерките, които трябва да бъдат предприети, се добавят и проблемите на остарялата наказателна политика, израз на която е и съществуването на наказанието „доживотен затвор без замяна” в българския Наказателен кодекс. По своето същество то представлява нечовешко и унижително наказание, което не кореспондира с европейската наказателна политика. За разрешаването на този проблем БХК отправя към отговорните държавни институции следните препоръки:

1. Да премахнат от НК наказанието „доживотен затвор без замяна”.
2. Да заменят наказанието ДЗБЗ на всички осъдени лица с друго наказание.
3. Да продължават да предприемат стъпки за настаняване и разпределение на осъдените на ДЗ не само в резултат на присъдата, а и на оценката на техните нужди и актуализираната оценка на риска.
4. На базата на нуждите и оценката на риска, отчитайки разнообразието от персонални характеристики, да изготвят индивидуални планове за изтърпяване на присъдата, които да се преразглеждат през определени периоди от време и винаги при съществена промяна на нуждите или характеристиката на лишения от свобода.
5. В плановете за изтърпяване на присъдата да бъдат включвани оптимални режимни и ресоциализационни дейности, включително човешки контакти, за компенсиране на живота в изолация.
6. Да подобрят материалните условия в секторите, където изтърпяват наказания осъдените на доживотен затвор.
7. Да подобрят условията за свиждане на осъдените на доживотен затвор като въведат по-добри възможности за личен контакт, както и възможност за интимни свиждания.
8. Да дадат възможност на осъдените на доживотен затвор за достъп до разнообразни вещи, които да подпомогнат осмислянето на тяхното всекидневие.
9. В съответствие с Препоръка Rec(2003)23 индивидуалното планиране на управлението на доживотната присъда трябва да цели осигуряване на прогресивна промяна.
 - 9.1 Доживотният затвор да се организира така, че да се доближава във възможно най-голяма степен до реалностите на живота в общността.
 - 9.2 Да не се допуска сегрегация на затворниците с доживотна присъда само по причина на тяхната присъда.

ПРИЛОЖЕНИЕ 1

ДОКЛАД

ДО БЪЛГАРСКОТО ПРАВИТЕЛСТВО ЗА ПОСЕЩЕНИЕТО В БЪЛГАРИЯ, ПРОВЕДЕНО ОТ ЕВРОПЕЙСКИЯ КОМИТЕТ ПРОТИВ ИЗТЕЗАНИЯТА И НЕЧОВЕШКОТО ИЛИ УНИЗИТЕЛНО ОТНАСЯНЕ ИЛИ НАКАЗАНИЕ (КПИ)

ОТ 10 ДО 21 СЕПТЕМВРИ 2006 г.

Приет на 9 март 2007 г.

Затворници с доживотна присъда

98. В отчетите от предишните посещения КПИ обърна особено внимание на ситуацията с осъдените на доживотна присъда (виж параграф 92 на КПИ/Inf (2004) 21; параграфи 118-124 на КПИ/Inf (2002) 1). Делегацията, която проведе посещението през 2006 г., проучи дали има напредък в това отношение.

99. При посещението на Плевенския затвор, там имаше 8 осъдени с доживотни присъди, от които 5 се помещаваха в специално отделение, а трима бяха държани в специално отделение за затворници, които изтърпяват присъди при строг режим³⁴.

В специалния сектор за осъдени с доживотни присъди размерите на килиите оставаха същите, както беше забелязано през 2002 г. (по-точно, килиите пак бяха с размери само от 4.5 кв.м). Като положително явление може да се отбележи, че вратите с решетки оставаха отворени през деня, което даваше възможност на затворниците да се движат по коридора, да общуват с другите осъдени с доживотни присъди в сектора и да имат лесен достъп до санитарните помещения; обаче, нощната кофа във всяка килия заместваше тоалетната. Имаше и положително развитие по отношение на движението на открито, което всички затворници в сектора извършваха заедно, и допълнителна възможност за ангажиране със спортни дейности (напр. тенис на маса). Освен това, даваше се и работа вътре в сектора (изработка на подаръчни торбички). Всички затворници имаха телевизори в килиите си и допълнителен телевизор в коридора. Трябва да се отбележи също, че те не бяха с белезници при напускане на сектора, когато се разхождаха навън или посещаваха лекар.

От 2004 г. Плевенският затвор се захвана с „експеримент“ за интегриране на някои осъдени с доживотни присъди с общата маса затворници. При посещението през 2006 г. трима такива затворници бяха настанени в отделението за затворници, изтърпяващи присъди при строг режим (а още един се очакваше да бъде преместен там наскоро). Те бяха държани в килии с размери от около 22 м² заедно с други трима души. Условията в килията бяха сравнително добри (големи прозорци, различни мебели, елементи на лично присъствие). Един от затворниците имаше работа като чистач, а другите двама от време навреме изработваха и торбички за

³⁴ Имаше също така един затворник с доживотна присъда, която не беше влязла в сила, и който беше настанен заедно с други лица, очакващи произнасяне на присъда.

подаръци в килията. Вратата на килията се държеше отворена през деня и затворниците се ползваха със същите права като останалите при строг режим. Стана ясно от разговори с други затворници и персонала, че пристигането на осъдени с доживотни присъди не е създавало проблеми или затруднения.

100. В Сливенския затвор имаше три жени с доживотни присъди. Две от тях са настанени в отделни стаи в група 7, в условия с добър стандарт (т.е. стаите са с размери около 16 м², светли, добре обзаведени, украсени и спретнати). Те можеха да контактуват с другите затворнички в отделението при разходките навън, при хранене и развлечения, можеха да посещават параклиса и библиотеката, а също и да работят в сектора; освен това, веднъж седмично им се отпускаха допълнителни 45 минути в двора за градинарство. Обаче, струва си да се отбележи, че освен осъдените с доживотни присъди, в група 7 бяха настанени и затворнички, задържани по административни, медицински или дисциплинарни основания; така осъдените с доживотни присъди бяха държани редом с тези от дисциплинарните килии. **Тази съпоставка е неуместна и подсказва, че правилото за отделяне на осъдените на доживотен затвор е от наказателно естество.**

Третата жена с доживотна присъда наскоро беше преместена в отделение за осъдени затворнички (група 4) и, както в Плевенския затвор, това изглежда действаше добре. Въпросната затворничка работеше в шивашкия цех и имаше достъп до другите дейности, както останалите (освен до образование и професионално обучение, които, както научихме, не са достъпни за изтърпяващите доживотни присъди).

101. В Софийския затвор имаше 15 изтърпяващи доживотни присъди при нашето посещение; двама бяха настанени заедно с основната маса затворници, докато останалите бяха държани в отделен сектор, в частта за дисциплинарна изолация (виж горния коментар за същата практика в Сливенския затвор). Изтърпяващите доживотни присъди в отделния сектор бяха настанени в единични килии с размери 7.5 м²; килиите имаха малко прозорче с железни пръти, поставено твърде високо, за да може да се погледне от там. Имаше и санитарен възел, което ограничаваше малкото място в килията; обаче, килията създава добри условия за сън на един човек, но би било по-добре, ако на тези затворници се предлагаше разнообразна програма от дейности извън килията през деня.

Обаче, в противоположност на ситуацията, наблюдавана в Плевен и Сливен, изтърпяващите доживотни присъди в Софийския затвор нямаха социализиращи занимания. Те просто бяха заключени в килиите си, освен в периодите за външни занимания на открито (1.5 часа като останалите обитатели на Софийския затвор), които всички, с изключение на четирима, правеха заедно. Липсата на групови занимания не е оправдана в контекста на сигурността, щом като изтърпяващите доживотни присъди излизат заедно. Делегацията чу за планове да се предостави стая за общуване и други дейности на изтърпяващите доживотни присъди, която ще се открие в близко бъдеще. Дейностите в килията включваха гледане на телевизия и четене на книги от библиотеката, както и ежедневник; освен това, деветима от тях работеха в килиите си (изработваха торбички за подаръци). Един интервюиран от делегацията затворник се оплака, че му е било отказано да използва персонален компютър в килията си, за да се занимава с курс по компютърна грамотност.

Четирима от изтърпяващите доживотни присъди, които не се присъединяват към другите за общи разходки на открито, са били изолирани със заповеди, които се преразглеждат на шест месеца. Когато излизат от килията си, са с белезници, даже и навън, в строго охранявана част от двора. Според КПИ няма оправдание за поставяне на белезници на затворник, който сам се разхожда в охранявания двор, стига да има добър надзор. **Комитетът препоръчва на българските власти да преразгледат политиката си за използването на белезниците при споменатите затворници, като се имат предвид забележките.**

102. Така нареченият "експеримент" в Плевенския затвор за интегриране на излежавашите доживотни присъди с останалите е положителен пример за следване от другите затвори в страната. Понастоящем, формалните критерии за промяната на режима на осъден на доживотна присъда е промяна на режима след изтичането на поне 5 години при специален режим (без да се включва периодът на следственото задържане), ако има добро поведение и ако е подал молба за промяната на режима. КПИ би желал да подчертае, че там, където първоначалната изолация на човек, очакващ или започващ да изтърпява доживотна присъда, може да се счита за уместна, въз основа на оценка на индивидуалния риск за всеки отделен случай, лицата очакващи или изтърпяващи доживотни присъди не бива да бъдат предмет на системна политика на изолация. **Комитетът препоръчва на българските власти да преразгледат законовите разпоредби, имайки предвид тези забележки.**

По отношение на изтърпяващите доживотни присъди, които понастоящем се помещават в специални сектори, КПИ препоръчва на българските власти да продължават да развиват режима от дейности, по-конкретно да създадат възможности за повече социализиращи дейности (включително и достъп до работа и образование) като преразгледат политиката си за дистанционно обучение и компютърни курсове.

Комитетът би желал да получи потвърждение за това, че помещението за общи дейности, предназначено за изтърпяващите доживотни присъди в Софийския затвор вече функционира; в този контекст иска да получи информация за видовете предоставени общи дейности, броя на затворниците, които ползват помещението всяка седмица и броя на часовете седмично на човек.

ПРИЛОЖЕНИЕ 2

СЪВЕТ НА ЕВРОПА КОМИТЕТ НА МИНИСТРИТЕ

Препоръка Rec(2003)23 на Комитета на министрите към страните-членки относно управлението от страна на администрациите на затворите на затворниците с доживотна и други дългосрочни присъди

*(Приета от Комитета на министрите на 9 октомври 2003 г.
на 855-ата среща на заместник-министрите)*

Комитетът на министрите, съгласно условията на член 15.б от Устава на Съвета на Европа,

Предвид това, че е в интерес на страните-членки на Съвета на Европа да се установят общи принципи относно изпълнението на присъдите за лишаване от свобода, за да се укрепи международното сътрудничество в тази област;

Предвид това, че изпълнението на присъдите за лишаване от свобода изисква спазване на баланс между целите за осигуряване на сигурност, добър ред и дисциплина в институциите за лишаване от свобода, от една страна, и предоставяне на затворниците на прилични условия за живот, активен режим и конструктивна подготовка за след освобождаването, от друга страна;

Предвид това, че управленското отношение към затворниците трябва да е по начини, адаптирани към индивидуалните обстоятелства и съобразени с принципите на справедливост, равнопоставеност и безпристрастност;

Вземайки предвид резолюцията относно изпълнението на дългосрочните присъди, приета през октомври 2001 г. от европейските министри на правосъдието по време на тяхната 24-та Конференция, състояла се в Москва;

Предвид това, че отмяната на смъртното наказание в страните-членки доведе до увеличаване използването на доживотните присъди;

Издавайки загриженост относно увеличаването, в много страни, на броя и продължителността на дългосрочните присъди, което води до пренаселеност на затворите и може да навреди на ефективното и хуманно отношение към лишените от свобода;

Предвид това, че прилагането на принципите, съдържащи се в Препоръка № R (99) 22 относно препълването и пренаселеността на затворите, както и осигуряването на управите на затворите на адекватни ресурси и персонал, би намалило в значителна степен проблемите, свързани с дългосрочното лишаване от свобода, и би позволило по-сигурни и добри условия на принудително задържане;

Отчитайки това, че правото и практиката относно управлението на затворниците с доживотни и други дългосрочни присъди трябва да са съобразени с изискванията,

заложен в Европейската конвенция за правата на човека, и прецедентите на органите, на които е поверено нейното прилагане;

Вземайки предвид релевантността на принципите, съдържащи се в предишни препоръки и по-специално:

- Препоръка № R (82) 16 относно отпуските от затвора;
- Препоръка № R (82) 17 относно ареста и третирането на опасни затворници;
- Препоръка № R (84) 12 относно затворниците-чужденци;
- Препоръка № R (87) 3 относно Европейския правилник за затворите;
- Препоръка № R (87) 20 относно обществените реакции спрямо престъпленията на малолетни и непълнолетни;
- Препоръка № R (89) 12 относно образованието в затворите;
- Препоръка № R (92) 16 относно Европейските правила за обществените санкции и мерки;
- Препоръка № R (97) 12 относно персонала, ангажиран с прилагането на санкции и мерки;
- Препоръка № R (98) 7 относно етичните и организационните аспекти на здравеопазването в затворите;
- Препоръка № R (99) 22 относно препълването и пренаселеността на затворите;
- Препоръка [Rec\(2000\)22](#) за подобряване прилагането на обществените санкции и мерки;
- Препоръка [Rec\(2003\)22](#) относно освобождаването под условие,

Препоръчва на правителствата на страните-членки:

- в тяхното законодателство, политики и практики относно управлението на затворниците с доживотна и други дългосрочни присъди да се ръководят от принципите, съдържащи се в приложението към тази препоръка;
- да се ангажират с възможно най-широкото разпространение на тази препоръка и придружаващия я доклад.

Приложение към Препоръка Rec(2003)23

Дефиниция на затворниците с доживотна и дългосрочна присъда

1. За целта на тази препоръка, затворник с доживотна присъда е този, който излежава присъда с доживотно лишаване от свобода. Затворник с дългосрочна присъда е този, който излежава присъда или присъди, възлизащи общо на пет и повече години.

Общи цели

2. Целите на управлението на затворниците с доживотна и други дългосрочни присъди трябва да са:

- да осигурят в затворите безопасност и сигурност за такива затворници и за всички, които работят с тях или ги посещават;

- да противодействат на вредните ефекти от доживотното и дългосрочното лишаване от свобода;
- да увеличат и подобрят възможностите за такива затворници успешно да се реинтегрират в обществото и да водят законосъобразен начин на живот след тяхното освобождаване.

Общи принципи за управлението на затворници с доживотна и други дългосрочни присъди

3. Трябва да се отчете разнообразието от персонални характеристики, налични сред затворниците с доживотна и други дългосрочни присъди, и те да се имат предвид при изготвянето на индивидуални планове за изпълнение на присъдата (принцип на индивидуализацията).

4. Доживотният затвор трябва да се организира така, че да се доближава във възможно най-голяма степен до реалностите на живота в общността (принцип на нормализацията).

5. Трябва да се дадат възможности на затворниците да поемат персонална отговорност в ежедневието си живот в затвора (принцип на отговорността).

6. Трябва да се прави ясно разграничение между всякакви рискове, създадени от затворници с доживотна и други дългосрочни присъди за хората вън от затвора, за тях самите, за другите затворници и за тези, които работят във или посещават затвора (принцип на сигурността и безопасността).

7. Трябва да се внимава да не се допуска сегрегация на затворниците с доживотна и други дългосрочни присъди само по причина на тяхната присъда (принцип на не-сегрегацията).

8. Индивидуалното планиране на управлението на доживотната или дългосрочната присъда на затворника трябва да цели осигуряване на прогресивна промяна през системата на затвора (принцип на прогресията).

Планиране изпълнението на присъдата

9. За да бъдат постигнати общите цели и спазени гореспоменатите принципи, трябва да се изготвят подробни планове за изпълнение на присъдите за всеки отделен затворник. Тези планове трябва да се подготвят и развият с активното участие, доколкото е възможно, на затворника и, особено към края на периода на лишаване от свобода, в тясно взаимодействие с институциите, извършващи супервизия след освобождаването, или други релевантни органи.

10. Планирането на изпълнението на присъдата трябва да включва оценка на риска и на нуждите на всеки затворник и да се използва за прилагане на систематичен подход към:

- първоначалните условия, при които е поставен затворникът;
- прогресивната промяна през системата на затвора от повече към по-малко ограничителни условия с, в идеалния случай, финална фаза, прекарана при свободни условия, с предпочитане в общността;

- участие в трудови, образователни, обучителни и други дейности, които целят смислено използване на времето, прекарано в затвора, и увеличават шансовете за успешна реинтеграция след освобождаване;
- интервенции и участие в програми, адресирани към рисковете и нуждите, за да се ограничи разрушителното поведение в затвора и рецидивизма след освобождаване;
- участие в развлекателни и други дейности, за да се предотврати или противодейства на вредните ефекти на дългосрочното лишаване от свобода;
- условия и надзорни мерки, подтикващи към законосъобразен начин на живот и устройване в общността след условно освобождаване.

11. Планирането на изпълнението на присъдата трябва да започне възможно най-рано след влизането в затвора, да се преглежда на редовни интервали и да се променя, когато е необходимо.

Оценки на риска и нуждите

12. Управата на затвора трябва да направи внимателна оценка, за да определи дали отделните затворници представляват риск за самите себе си и за другите. Обхватът на оценяваните рискове трябва да включва вреда за себе си, за другите затворници, за хората, работещи в или посещаващи затвора, или за общността, и вероятността от бягство или от извършване на друго сериозно престъпление по време на отпуск или след освобождаване.

13. Оценките на нуждите трябва да целят идентифициране на персоналните нужди и характеристики, асоциирани с престъплението(ята) и вредното поведение на затворника („криминогенни нужди”). Във възможно най-голяма степен върху криминогенните нужди трябва да се работи, за да се намалят престъпленията и вредното поведение на затворниците, както по време на лишаването от свобода, така и след освобождаване.

14. Първоначалната оценка на риска и нуждите трябва да се направи от подходящо обучен екип и за предпочитане в оценъчен център.

15. а. Трябва да се използват съвременни инструменти за оценка на риска и нуждите като ръководства за изпълнението на доживотни или дългосрочни присъди.

б. Тъй като инструментите за оценка на риска и нуждите винаги съдържат възможност за грешка, те никога не трябва да са единственият метод, използван като основа за вземане на решение, а трябва да се допълват с други форми за оценка.

в. Всички инструменти за оценка на риска и нуждите трябва да се преценяват, за да се знаят техните силни и слаби страни.

16. Тъй като нито опасното поведение, нито криминогенните нужди са по същество стабилни характеристики, оценките на риска и нуждите трябва да се повтарят на интервали от подходящо обучен екип, за да се спазят изискванията за планиране изпълнението на присъдите или поради друга необходимост.

17. Оценките на риска и нуждите винаги трябва да са съотнесени с управлението на рисковете и нуждите. Следователно тези оценки трябва да подпомогнат избора на подходящи интервенции или промени на тези, които вече се правят.

Сигурност и безопасност в затвора

18. а. Поддържането на контрола в затвора трябва да става на базата на използването на динамична сигурност, т.е. на развиването от персонала на позитивни отношения със затворниците на основата на строгост и справедливост, в комбинация с разбирането за тяхното персонално положение и за всеки риск, предизвикан от отделни затворници.

б. Там, където се използва някаква техника, като аларми или телевизори, те трябва винаги да са в допълнение към методите за динамична сигурност.

в. В рамките на ограниченията, необходими за сигурността, рутинното носене на оръжие, включително огнестрелно оръжие и палки, от хора, в контакт със затворниците, трябва да се забрани в периметъра на затвора.

19. а. Режимът на затворите трябва да се организира така, че да позволява гъвкаво реагиране на променящи се изисквания за сигурност и безопасност.

б. Настаняването в определени затвори или клонове на затвори трябва да се базира на подробни оценки на риска и нуждите и на важността да се поставят затворниците в среда, която, предвид техните нужди, има вероятност да намали всеки възникнал риск.

в. Особени рискове и извънредни обстоятелства, включително отправени молби от самите затворници, може да наложи някаква форма на сегрегация на отделни затворници. Трябва да се полагат настойчиви усилия за избягване на сегрегацията или, ако тя трябва да се приложи, за намаляване периода на налагането ѝ.

20. а. Мерки за максимална сигурност трябва да се използват само в краен случай и назначаването на такива мерки трябва редовно да се преглежда.

б. При мерките за максимална сигурност режимът трябва да прави разграничение между контролиране на затворници, представляващи прекален риск от бягство или опасност, ако успеят да избягат, и контролиране на онези, създаващи рискове за други затворници и/или за хора, работещи или посещаващи затвора.

в. Относно изискванията за поведение и сигурност на затворниците, режимът на максималните мерки за сигурност трябва да цели релаксираща атмосфера, да позволява общуване между затворниците, свобода на движение в рамките на мярката и да предлага набор от дейности.

г. Контролът на опасните затворници трябва да се ръководи от принципите, заложи в Препоръка № R (82) 17 относно ареста и третирането на опасни затворници.

Противодействие на вредните ефекти от доживотните и други дългосрочни присъди

21. За да се предотвратят и неутрализират вредните ефекти от доживотните и други дългосрочни присъди, управите на затворите трябва да се стремят:

- да осигурят възможности на старта на изпълнението на присъдата, ако е необходимо и по-късно, на затворниците да се запознаят с правилата и реда в затвора и с техните задължения и права;
- да осигурят на затворниците възможности за личен избор в колкото може повече случаи от ежедневието на затвора;
- да предлагат адекватни материални условия и възможности за физическо, интелектуално и емоционално стимулиране;
- да създадат приятен и привлекателен дизайн на помещенията, обзавеждането и декорацията в затвора.

22. Специални усилия трябва да се полагат за предотвратяване прекъсването на семейните връзки. За тази цел:

- затворниците трябва да се изпращат, във възможно най-голяма степен, в затвори, намиращи се в близост до техните семейства или близки роднини;
- писмата, телефонните разговори и посещенията трябва да са позволени в максималната възможна честота и усамотеност. Ако това застрашава безопасността и сигурността или ако е оправдано от оценката на риска, тези контакти може да се съпровождат с разумни мерки за сигурност като наблюдение на кореспонденцията и обиск преди и след посещенията.

23. а. Други контакти с външния свят като достъп до вестници, радио и телевизия и външни посетители трябва също да се поощряват.

б. Специални усилия трябва да се полагат за даване на различни форми на отпуск от затвора, ако е необходимо с охрана, като се вземат предвид принципите, заложи в Препоръка № R (82) 16 за отпуск от затвора.

24. Затворниците трябва да имат достъп до подходящи консултации, помощ и подкрепа, за да:

- осъзнаят престъпленията си, вредата, причинена на пострадалите, и всяка свързана с това вина;
- се намали рискът от самоубийства, особено веднага след произнасяне на присъдата;
- се противодейства на вредните ефекти на дългосрочното лишаване от свобода като институционализиране, пасивност, понижена самооценка и депресия.

Специални категории затворници с доживотна или други дългосрочни присъди

25. Властите в затворите трябва да имат предвид възможностите за репатриране на чуждестранни затворници, предоставени от Европейската конвенция за трансфер на осъдени лица или от двустранни договорености със съответната

държава. Чуждестранните затворници трябва да са информирани за тези възможности. Там, където репатрирането е невъзможно, управлението и практиката в затвора трябва да се ръководят от принципите в Препоръка № R (84) 12 относно чуждестранните затворници.

26. Трябва да се положат усилия за защита на затворници, уязвими от заплахи и малтретиране от други затворници. Ако е необходима сегрегация за защита от други затворници, трябва да се избягва пълната изолация, а да се осигури безопасна и подкрепяща среда.

27. Трябва да се предприемат действия за осигуряване на ранна и специализирана диагностика на затворници, които са или стават психически лабилни, и да им се осигури адекватно лечение. Насоката, дадена в Препоръка № R (98) 7 относно етичните и организационните аспекти на здравеопазването в затворите, трябва да се следва.

28. На възрастните затворниците трябва да им се помага да поддържат добри стандарти на физическо и психическо здраве. За тази цел управата на затвора трябва да предостави:

- достъп до подходящи диагностични и лечебни услуги;
- възможности за труд, физически упражнения и други дейности, подходящи за физическия и умствения капацитет на дадения затворник;
- подходящи диетични храни, предвид специалните нужди от диета.

29. а. За да се даде възможност на безнадеждно болните затворници да си отидат от този свят с достойнство, трябва да се прецени освобождаването им, за да им се осигурят съответните грижи и да приключат живота си във затвора. Във всеки случай, управата на затвора трябва да положи всички усилия да даде на тези затворници и на техните семейства подходящата подкрепа и грижа.

б. Трябва да се осигури подходяща помощ за тези затворници във връзка с всякакви практически нужди, например изготвяне на завещание, организиране на погребение и пр.

30. а. Тъй като жените-затворници обикновено съставляват малко малцинство от тези, които излежават дългосрочни или доживотни присъди, планирането на техните индивидуални присъди трябва да бъде внимателно преценено, за да се посрещнат специфичните им нужди.

б. Особени усилия трябва да се положат по отношение на жените-затворници, за да се:

- избегне социалната изолация чрез поставянето им заедно, доколкото е възможно, с общата група на жените-затворници;
- даде достъп до специални услуги за жени-затворници, които са били обект на физическо, психическо или сексуално насилие.

в. Майките, излежавачи доживотни или други дългосрочни присъди, не бива да се лишават от възможността да бъдат с малките си деца само поради тяхната

присъда. Там, където малки деца остават при майките си, управата на затвора трябва да осигури подходящи условия.

31. Специална управленска грижа и внимание трябва да се отделят на особените проблеми, създавани от затворници с вероятност да прекарат остатъка от естествения си живот в затвора. По-конкретно, планирането на изпълнението на техните присъди трябва да е достатъчно динамично и да им позволява да се възползват от участие в смислени дейности и адекватни програми, включително интервенции и психосоциални услуги, предназначени да им помогнат да се справят с присъдата си.

32. а. Малолетни и непълнолетни затворници с дълги присъди за лишаване от свобода трябва да се държат само в институции или места, пригодени за специалните им нужди.

б. Мерките и планирането на изпълнението на присъдите на тези младежи трябва да се ръководят от релевантните принципи, заложи в Конвенцията на ООН за правата на детето и в Препоръка № R (87) 20 относно обществените реакции спрямо престъпленията на малолетни и непълнолетни, и да се отдели особено внимание на:

- предоставяне на адекватно образование и обучение в училище;
- нуждата от поддържане на близки контакти с техните родители и семейства;
- осигуряване на адекватна подкрепа и ръководене на емоционалното им развитие;
- възможностите за подходящи спортни и развлекателни дейности;
- внимателното планиране на прехода от режим за непълнолетни към режим за възрастни, като задължително се вземе предвид личностното развитие на младежа.

Управлението на реинтеграцията в обществото на затворниците с доживотна или друга дългосрочна присъда

33. За да се даде възможност на затворниците с доживотна или друга дългосрочна присъда да преодолеят особения проблем при преминаването от дългия затвор към законосъобразен начин на живот в общността, тяхното освобождаване трябва отнапред добре да се подготви, като се отдели специално внимание на следното:

- нуждата от специфично планиране на времето преди и след освобождаване, като се вземат предвид съответните рискове и нужди;
- задължително разглеждане на възможността да се осъществи освобождаване от затвора и същевременно да се осигури продължаване след освобождаването на всякакви програми, интервенции или лечение, предприети от затворниците по време на престоя им в затвора;
- нуждата да се осигури тясно взаимодействие между управата на затвора и органите за супервизия след освобождаването, за социални и медицински услуги.

34. Предоставянето и изпълнението на мярката за освобождаване под условие на затворници с доживотна или друга дългосрочна присъда трябва да се ръководи от принципите, заложи в Препоръка [Rec\(2003\)22](#) относно освобождаването под условие.

Върнати затворници

35. Ако след отменяне на условното освобождаване, затворник с доживотна или друга дългосрочна присъда бъде върнат в затвора, трябва да продължи спазването на принципите, изброени по-горе. По-специално, трябва да се направи нова оценка на риска и криминогенните нужди и да се използва при избора на подходящо настаняване и бъдещи интервенции, с цел подготовка на затворника за своевременна преоценка с оглед освобождаване и реинтеграция в общността.

Персонал

36. Като цяло, набирането, селекцията, обучението, условията на труд и мобилност, както и професионалното поведение на персонала, работещ със затворници с доживотна или друга дългосрочна присъда, трябва да се ръководи от принципите, съдържащи се в Препоръка № R (97) 12 относно персонала, ангажиран с прилагането на санкции и мерки.

37. а. Тъй като персоналет, работещ със затворници с доживотна или друга дългосрочна присъда, трябва да се занимава със специфичните трудности, възникващи с тези затворници, хората от този персонал трябва да бъдат специално обучени с оглед на техните задължения.

б. Персоналет по-специално трябва да се обучи да има пълното разбиране за динамична сигурност, за да може да използва този подход към сигурността при изпълнение на задълженията си.

в. Ръководният, специализираният и надзорният персонал трябва освен това да се обучи да супервизира и подпомага персонала на базово ниво при прилагането на динамичната сигурност.

38. Предвид повишения риск от манипулиране на персонала от страна на затворниците, излежаващи дългосрочна присъда, трябва да се насърчават мобилността и ротацията на персонала.

39. Трябва да се организират редовни срещи и дискусии между различните категории персонал, за да се постигне и поддържа подходящ баланс между проявяване на разбиране със симпатия спрямо проблемите на затворниците и строгостта на контрола.

Проучване

40. Трябва да се направи проучване на ефектите от доживотната или други дългосрочни присъди, като се отдели специално внимание на ролята на фактори, които възпират вредните ефекти и дават път на конструктивната адаптация към живота в затвора.

41. Трябва да се направи и публикува проучване за оценка на ефективността на програмите, насочени към по-доброто приспособяване в общността след освобождаване.

ПРИЛОЖЕНИЕ 3

МИНИСТЕРСТВО НА ПРАВОСЪДИЕТО ГЛАВНА ДИРЕКЦИЯ „ИЗПЪЛНЕНИЕ НА НАКАЗАНИЯТА“

Рег. № 1080, Екз. № ед.
гр. София, 02.02.2007 г.

УТВЪРЖДАВАМ:

ГЛАВЕН ДИРЕКТОР НА ГД ИН
ПЕТЪР ВАСИЛЕВ

Национални стандарти
за третиране на лишени от свобода,
осъдени на доживотен затвор

Настоящите стандарти са първите по рода си изисквания за управление и работа с лишени от свобода, осъдени на доживотен затвор. Те съдържат минималните изисквания за третиране на тази категория осъдени.

Изискванията на стандартите ще подобрят качеството на управление и работата с доживотно осъдените лишени от свобода.

Тяното съдържание отразява значението, което се придава на дейността с тази категория пенитенциарни клиенти и стремежа за хуманното им третиране в условия на изолация.

Основни характеристики на стандартите

Настоящите стандарти са:

Разработени от Министерството на правосъдието – Главна дирекция „Изпълнение на наказанията“ и подлежат на изпълнение от всички затвори.

Разписани като общи измерими показатели, които влизат в правомощията и отговорностите на ръководителите и служителите в местата за лишаване от свобода.

Подготвени с прегледа на Плана за изпълнение на присъдата за тези правонарушители, които са оценени като по-високорискови по отношение на причиняване на вреди.

Създадени на базата на принципа, че отношението към осъдените на доживотен затвор няма да допуска дискриминация или поставяне в неизгодно положение на основание на раса, гражданство, етнически произход, пол, възраст, религия и убеждения, сексуална ориентация, грамотност, език или други недопустими основания.

Принципи, определящи подхода за третиране на доживотно осъдените са:

1. Въвеждане на критерии, които подробно описват изпълнението на най-тежкото наказание в местата за лишаване от свобода;

2. Очертаване на минимума от изисквания, имащи съществено значение за спазване на човешките права и осъществяване на ресоциализационното въздействие;
3. Формиране на професионално отношение на персонала при съчетаването на бдителността и възискателността с уважението към личното достойнство на лишените от свобода;
4. Осигуряване на баланс между сигурност, защита на индивидуалните права на доживотно осъдените и формите на тяхното третиране.

Цел на стандартите за доживотно третиране

1. Утвърждаване на ефективен модел за третиране на осъдените на доживотен затвор, гарантиращ специфична подкрепа за физическото и психическото им съхраняване, както и осигуряване защитеност на обществото и затворническия персонал.

Задачи

1. Осигуряване на необходимото ниво на безопасност за персонала и лишените от свобода.
2. Стриктно спазване правата на доживотно осъдените.
3. Поддържане на здравето, психическия баланс и физическата активност.
4. Обезпечаване на определен минимум от социални активности и контакти.
5. Поддържане и разширяване на всички положителни изменения в поведението на доживотно осъдените.

Приложение на стандартите

- Прилагат се в местата за лишаване от свобода и се използват от представители на съдебната власт, правителствени и неправителствени организации.
- Те са база от изисквания, които затворната администрация изпълнява и спазва.
- Служат за оценка на резултатността на работа на персонала в местата за лишаване от свобода по отношение на тази специфична категория осъдени.
- Изискват водене на регламентирана документация.
- Налагат използването на измерими показатели за качеството на работата с осъдените на доживотен затвор.
- Предполагат ефективна съвместна дейност и партньорство с други ведомства в процеса на третиране на доживотно осъдените.

СТРУКТУРА НА СТАНДАРТИТЕ

I. ПРАВНА РЕГЛАМЕНТАЦИЯ НА НАКАЗАНИЕТО ДОЖИВОТЕН ЗАТВОР

Наказанието „доживотен затвор“ е регламентирано в Наказателния кодекс на Република България и закон за изпълнение на наказанията и задържането под стража.

Наказанието „доживотен затвор“ е принудително изолиране на осъденото лице до края на живота му в местата за лишаване от свобода.

Видове:

1. Доживотен затвор без право на замяна.

1.1 „Доживотен затвор без право на замяна“ се налага като временна и изключителна мярка за най-тежките престъпления, които заплашват основите на републиката и за други опасни умишлени престъпления. Налага се и ако посочените в чл. 36 от НК цели, не могат да бъдат постигнати чрез по-леко наказание.

1.2. Наказанието „доживотен затвор без замяна“ не се налага на лице, което по време на извършване на престъплението не е навършило 20 години, а по отношение на военнослужещите, както и във военно време – 18 години. Не се налага и на жена, която се е намирала в състояние на бременност по време на извършване на престъпното деяние или на постановяване на присъдата.

2. Доживотен затвор.

2.1. „Доживотен затвор“ се налага, когато извършеното престъпление е изключително тежко.

2.2. Наказанието „доживотен затвор“ може да бъде заменено с наказание лишаване от свобода за срок от 30 години, ако осъденият е изтърпял не по-малко от 20 години.

2.3. Изтърпяното наказание „доживотен затвор“ се зачита за лишаване от свобода.

2.4. По време на изтърпяване на наказанието „доживотен затвор“ не се зачитат работни дни.

Възраст

1. Наказанието се налага само на пълнолетни лица.

Престъпления, за които се предвижда наказание „доживотен затвор без замяна“ или „доживотен затвор“:

1. Престъпления против републиката:

- измяна;
- предателство и шпионство;
- тероризъм.

2. Престъпления против личността:

- убийство.

3. Грабеж:

- въоръжен грабеж в особено големи размери;
- грабеж, придружен с тежка или средна телесна повреда, от които е последвала смърт;
- грабеж, придружен с убийство или с опит за убийство.

4. Престъпления при използването на атомната енергия за мирни цели.

5. Престъпления против законите и обичаите за водене на война.

6. Унищожаване на групи от населението (геноцид) и апартейд.

Наказанието „доживотен затвор“ се изпълнява в отделни затвори или обособени отделения към другите затвори.

Режим

На осъдените на „доживотен затвор“ съдът определя първоначален специален режим за изтърпяване на наказанието. Поставените на този режим задължително се изолират от останалите лишени от свобода.

1. Лишените от свобода на специален режим:

- се настаняват в постоянно заключени помещения при засилен надзор и охрана;
 - могат да разполагат на месец с парични суми за задоволяване на лични нужди в размер до 30% от размера на минималната работна заплата, установена за страната;
 - имат право на една хранителна пратка на месец;
 - могат да работят в отделни помещения при наличие на подходяща работа при засилен надзор и охрана.
2. Първоначалният режим може да бъде изменен в по-лек, ако осъденият има добро поведение и е изтърпял не по-малко от 5 години от наложеното наказание.
 3. За последващо(а) (промяна) изменяване на режима осъденият трябва да е изтърпял също не по-малко от 5 години със зачитане на работни дни.
 4. Осъдените на „доживотен затвор“ не се поставят на лек и общ режим.
 5. Осъдените на „доживотен затвор“, постановени на строг режим, след преценка на риска, който представляват за себе си, за останалите лишени от свобода и за служителите, могат да бъдат настанявани с решение на Комисията по чл. 17 в общи помещения с останалите лишени от свобода с право на съвместно участие в трудови, възпитателни, образователни, спортни и други дейности.

II. МАТЕРИАЛНИ УСЛОВИЯ

1. Доживотно осъдените лица трябва да бъдат настанявани отделно от останалите осъдени в обособени отделения, съобразно специалните изисквания, произтичащи от вътрешните норми на ЗИН.
2. Условието за живеене трябва да са здравословни, отговарящи на санитарно-хигиенните стандарти в разумно по размер пространство.
3. Във всички помещения следва да се осигури естествена светлина, вентилация и свеж въздух.
4. Храненето да е съобразено с утвърдените норми от Министерството на правосъдието и Министерството на здравеопазването.
5. Санитарните възли и прилежащите към тях помещения трябва да са достъпни и чисти.
6. Условието за къпане трябва да предлагат подходящо оборудвани помещения и ползване на съобразена с температурните нужди течаща вода, колкото е необходимо за поддържане на общата хигиена, но не по-малко от един път седмично.
7. На доживотно осъдените лишени от свобода се предоставя облекло, което не засяга достойнството им и не ги унижава. Трябва да се създават подходящи условия то да се поддържа чисто.
8. Всеки затворник разполага с отделно легло и отделно постеловъчно бельо.
9. От затворниците се изисква да поддържат както личната си хигиена, така и на ползваните от тях помещения, като за целта им се предоставят тоалетни принадлежности, необходими за здравето и чистотата.

III. КРИТЕРИИ ЗА СИГУРНОСТ

1. Доживотно осъдените затворници се държат в постоянно заключени помещения при засилен надзор и охрана.

2. Помещенията се оборудват с допълнителни средства за повишаване на сигурността, предотвратяване на самоувреждания и посегателства върху други осъдени и персонала.
3. Помещенията за общо ползване в отделенията за повишена сигурност се изграждат според предназначението си.
4. Цялостното обзавеждане и оборудване в помещения, ползвани от доживотно осъдени, са надеждно закрепени и обезопасени.
5. Всички заключващи и технически средства се поддържат в добро изправно състояние. Те подлежат на регламентиран преглед и контрол.
6. Достъпът на служебни лица в зоната за повишена сигурност е функционално конкретизиран.
7. Конвоирането на доживотно осъдените извън зоната се прецизира и организира съобразно: целта, мястото, персоналната идентификация на охранителния риск и отношението на лицето към събитието.
8. Случаите и начините за употреба на засилени предпазни мерки и физическа сила са законово регламентирани и не могат да се прилагат като наказание.
9. Репресивните подходи и средства да са адекватни на заплахата, довела до употребата им.
10. Провежда се постоянен контрол и наблюдение над помещенията, оборудването, личните вещи и осъдените.
11. Постоянно да се подава информацията за състоянието на обстановката в зоната за повишена сигурност, която е обективна и прецизно документирана.
12. Системно следва да се изготвя анализ за изпълнението и управлението на зададените критерии за сигурност.

IV. РЕЖИМ И ТРЕТИРАНЕ НА ДОЖИВОТНО ОСЪДЕНИ

1. Режимът, при който се третират доживотно осъдените, включва: по възможност подходяща работа, обучение, развитие на социални навици, възпитание, програми за поддържане на физическото и психическото здраве, медицинско обслужване на доживотно осъдените и други дейности. Те стимулират интереса към тяхното самосъхранение и позитивни активности в зависимост от възможностите на затворната институция и от диференцираните им нужди.
2. Видът, размерът, организацията и обемът на тези дейности се определят и провеждат при отчитане и спазване на изискванията за охрана и контрол на доживотно осъдените.
3. Третирането не може да утежнява положението на доживотно осъдените, освен като изключение във връзка с оправдано различно препиране, поради гарантиране на сигурността или поддържане на дисциплината.
4. Редът и сигурността се обезпечават в интерес на безопасността, на уредеността в зоните за настаняване на доживотно осъдените и целите на затворната институция.
5. Екипът за работа с тази категория осъдени лица осигурява информация на всеки доживотно осъден за:
 - вида доживотна присъда;
 - продължителността на доживотната присъда;
 - дейностите по изтърпяване на наказанието „доживотен затвор“.
6. Администрацията на затвора предоставя информационни материали на доживотно осъдените.

7. Екипът по третирането осигурява възможност за запознаване на близките със системата на доживотното наказание.
8. При привеждането на присъдата „доживотен затвор“ всеки доживотно осъден се включва в адаптационна програма, ориентирана към подкрепа за приемане на реалностите, създаване на усещане за перспектива, насърчаване на самопомощта, поддържане на социални контакти, стимулиране на участието му в различни дейности, неутрализиране на негативни депресивни и психосоматични симптоми.
9. Затворническата администрация е длъжна да осигури възможности на всеки доживотно осъден в периода на адаптация да обсъжда с екипа, реализиращ адаптационната програма, въпроси, свързани с процеса на изпълнение на наказанието, условията за настаняване, възможности за промяна на статуса му (смяна на режима, извеждане в общи помещения, възможности за участие в колективни мероприятия, включване в трудовата дейност.)
10. Дейностите по изготвяне на оценката на риска от рецидив и вреди на всеки доживотно осъден са в съответствие с изискванията на Закона за изпълнение на наказанията и правилата за прилагане на системата за оценка на правонарушителя.
11. Планът за управление на присъдата на доживотно осъдените се изготвя по определения формат, съгласно правилата за прилагане на системата за оценка на правонарушителя; определени са участниците при изпълнението на всяка цел.
12. Екипът, работещ с доживотно осъдения, периодично обобщава и анализира информацията за случая на всеки доживотно осъден и изготвя доклад в съответствие с оценката на риска и методическите указания за прилагането и.
13. Случаите на доживотно осъдените се документират в съответствие с нормативните документи и утвърдената професионална документация.
14. Достъп до медицинска помощ:
 - 14.1. Всеки доживотно осъден има право да ползва медицинска помощ в случаите, в които има нужда.
 - 14.2. Регламентиран е достъпът на медицинските служители до обособените отделения най-малко веднъж седмично.
 - 14.3. Медицинското обслужване на доживотно осъдените е равнопоставено с това на всички граждани на Р България.
 - 14.4. Медицинската информация за доживотно осъдения е конфиденциална при изпълнение на служебните задължения на лекаря.
 - 14.5. Гарантирана е професионална независимост на медицинския персонал при решаване на здравни проблеми на доживотно осъдените.
 - 14.6. Медицинската служба към съответния затвор осигурява дейности, свързани с превенция и промоция на здравето: здравни беседи, просвета, осигуряване на информационни материали, свързани с промоция на здравето.
15. Администрацията на затвора е длъжна да осигури достъп до културно-информационни и спортни дейности на доживотно осъдените.
 - 15.1. Доживотно осъдените имат право на достъп до библиотеката, като графикът е съобразен с режима им и в същото време гарантира ежеседмична възможност за ползване на библиотечния фонд на затвора.
 - 15.2. Администрацията на затвора осигурява ежедневен печат за доживотно осъдените.

- 15.3. Осъдените на доживотен затвор имат право на телевизия и ползване на приемници.
 - 15.4. Осъдените на доживотен затвор участват в спортни дейности, организирани както от администрацията на затвора, така и инициирани от тях. Включването им в същите става в съответствие с организацията на дейности в зоните с повишена сигурност.
 - 15.5. Осъдените на доживотен затвор участват в трудова дейност. Тя се организира от администрацията на затвора в съответствие със спецификата на тази категория осъдени лица и на базата на реалните възможности.
 - 15.6. Осъдените на доживотен затвор могат да бъдат включвани в образователни дейности, в зависимост от режима и спецификата на условията в съответния затвор. Там където обстановката позволява, да се стимулира включването им в дистанционно обучение.
 - 15.7. На всички доживотно осъдени е гарантирано правото на религиозна подкрепа.
 - 15.8. Администрацията на затвора осигурява ежедневен контакт на екипа, работещ с доживотно осъдения, и периодични срещи с други специалисти от пенитенциалното заведение.
 - 15.9. Доживотно осъдените имат право на срещи с представители на различни институции, НПО и външни специалисти. Те се организират в съответствие с режима на третиране на доживотните, особеностите на работа в зоната за повишена сигурност и личностните особености на осъдените лица.
16. Групови дейности:
- 16.1. Администрацията на затвора осигурява възможности за включване на лишени от свобода с доживотна присъда в:
 - специализирани програми за групова работа в рамките на зоната, в която са настанени;
 - културно-информационни дейности.

V. ПЕРСОНАЛ

1. В зоните за настаняване на доживотно осъдени е регламентиран минимум затворнически персонал, който е задължителен.
2. В екипа за работа с доживотно осъдените са включени: ИСДВР, психолог, медицински служител и НОС.
3. Критерии за включване на служители в екипа са: качества на личността, ниво на професионална подготовка и опит.
4. Служителите, практикуващи с доживотно осъдени, се обучават за овладяването на умения от общ характер, както и на специфични такива, свързани с идентификация и суицидни нагласи, зависимости и справяне с агресивни затворници.
5. Ползват информация относно категоризацията на охранителните опасности, рисковите зони и индивидуалните нужди на всеки доживотно осъден.
6. Изграждат стил на комуникация, който формира подходящи отношения между персонала и доживотно осъдения.
7. Екипът, работещ с доживотно осъдените, посредници в контакта със семействата им.
8. За осигуряване на личната безопасност надзирателите се оборудват и използват средства за индивидуална защита.

9. Ротацията на персонала в зоните на третиране на доживотно осъдените лишени от свобода следва да се осъществява по необходимост и по преценка на ръководството на съответния затвор, като се подменят отделни членове или целия екип. Минималният срок за реализиране на подобни промени е не по-малко от 2 години при отсъствие на извънредни или твърде комплицирани обстоятелства.

VI. ПОДКРЕПА

1. Доживотно осъдените лица се свързват и провеждат свиждания със семействата си в съответствие с изискванията на режима, сигурността и реда.
2. Доживотно осъдените се насърчават да поддържат и засилват връзките си с роднини и близки, обществени институции и НПО, които им оказват положително въздействие и подпомагат техните семейства.
3. Осигуряват се възможности те да задоволяват своя религиозен, духовен и морален живот, като посещават религиозни служби и обреди, ползват или притежават необходимите книги и литература.